

REFEREE-ARTIKKELIT

”SAASTENÄYTTELYLLÄ” SKANDINAAVISEKSI YMPÄRISTÖNSUOJELUN MALLIMAAKSI – SUOMI-KUVA OSAKAN EXPOSSA 1970

22.10.2018 LAURA IPATTI

JOHDANTO

Suomi osallistui Japanin ja samalla koko Aasian ensimmäiseen maailmannäyttelyyn.¹ Osakan Suitassa 15.3.—13.9.1970 järjestettyyn Expo'70:een osana yhteispohjoismaista Skandinavian paviljonkia.² Suomen Expo-ponnistuksen toteuttivat rinnan ulkoasiainministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö pohjoismaisten virkamieskollegojen, Pohjoismaiden Tokiossa sijaitsevien suurlähetystöjen ja kansallisten näyttelyjärjestäjien kanssa. Maailman siihen asti suurimmasta, 64 miljoonaa kävijää³ houkuttaneesta Exposta tuli Suomelle merkittävä tiedotusaineiston jakelukanava ja mediahuomiota voittanut näyteikkuna Itä-Aasiaan. Taloudelliseksi suurvallaksi nousemassa olleelle Japanille, jossa elettiin toisen maailmansodan jälkeistä kasvukautta puolustusliitossa Yhdysvaltojen kanssa, Expo merkitsi modernisaation aloittaneen Meiji-restauraation 100-vuotisjuhlaa, arvovaltahanketta.⁴ Suomi puolestaan pyrki vahvistamaan edustautumistaan kaukokohteissa, etsimään vientimarkkinoita, esittelemään puolueettomuuspolitiikkaansa ja parantamaan maakuvaansa.⁵ Skandinavian paviljongissa sekä esitettiin Pohjoismaat ajankohtaan sovitetussa valossa että jaettiin Suomea ja koko ”Skandinaviaa”, viiden Pohjoismaan joukkoa, esitellyttä aineistoa.

Miten, miksi ja millaista Suomi-kuvaa Expossa luotiin? Millaista näkyvyyttä paviljonki sai, ja mitkä tekijät muokkasivat maailmannäyttelyn Suomi-kuvaa? Artikkelini vastaa kysymyksiin historiallisen asiakirja-aineiston avulla. Päälähteinä käytetään Suomen kauppa- ja teollisuusministeriön sekä ulkoasiainministeriön arkistoja, joissa Expoa kuvataan suomalaisissa ja muissa pohjoismaisissa virkamiesraporteissa sekä leikkeissä japanilaisista, skandinaavisista ja suomalaisista sanomalehdistä. Aineisto valottaa niin työskentelyä ministeriöiden sisällä ja välillä kuin Skandinavian paviljonkia koskenutta monipuolista julkisuuttakin. Suomen luonnehtijoina äänen saavat japanilaislehdet suurista päivälehdistä pienempiin paikallis- ja erikoisalojen julkaisuihin sekä koti- ja pohjoismaisista lehdistä erityisesti laajaleikkisimmät. Otos perustuu Skandinavian paviljongin yhteispohjoismaisen näyttelyorganisaation mediaseurantaan ja suomalaisministeriöiden havaintoihin. Esimerkkeinä käsiteltävien lainausten ulkopuolelle jää päivittäisuutisointia, joka toimii artikkelin tausta-aineistona.

Julkisuusdiplomatian⁶ käytäntöjen levitessä maailmalla kylmän sodan suurvaltakilvan välineenä myös Pohjoismaissa aktivoitiin ulkomaille suunnattua valtiojohtoista mielikuvatuotantoa.⁷ Suomessa keskeinen maan ulkoiseen imagoon vaikuttanut taho oli ulkoasiainministeriö, jonka tehtäviin Suomen tunnetuksi tekeminen oli kuulunut ministeriön perustamisesta asti.⁸ Kylmän sodan aikaista toimintaa Suomen tunnetuksi tekemiseksi on kuvailtu koordinoituksi kuva- tai imagopolitiikaksi (engl. *image policy*)⁹, josta aikalaiset — diplomaatit, virkamieskunta ja media — käyttivät muun muassa nimityksiä ulkomaantiedotus ja uuden Suomi-kuvan luominen.¹⁰ Suomen maakuvalla tarkoitetaan tässä artikkelissa Suomea koskevien ulkomaisten mielikuvien ja suomalaisten välittämien omakuvien kokonaisuutta.¹¹ Maakuvatyöllä puolestaan tarkoitetaan suomalaisviranomaisten harjoittamaa poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuuris-kansallisesti motivoitunutta Suomea luonnehtinutta — eli maakuvaa levittänyttä — mielikuvavaikuttamista, aikansa pehmeää vallankäyttöä.¹²

Abstraktilla tasolla valtiojohtoista maamielikuvien muokkausta on käsitteellistetty Benedict Andersonin nationalismiteoriaa lainaten ”kuvitellun” yhteisön kuvaamiseksi ulkomaisille yleisöille kansallisten etujen nimissä. Maakuvatyö uusintaa kuvitelmaa kansallisesta ”meistä”, jonka keinotekoisuutta voi kuitenkin kritikoida. Koska kansallisvaltion muotoutuminen on ollut muusta maailmasta riippuva prosessi — Pauli Kettusen sanoin ”kansallinen yhteiskunta oli kansainvälinen ja ylikansallinen luomus”¹³ — myös mielikuvien tuosta ”luomuksesta” voi olettaa syntyneen vuorovaikutuksessa ulkomaisten kanssa. Valtioiden rajat ylittävää keskinäisriippuvuutta huomioiva tutkimusote kysyy, kuinka kansainväliset kohtaamiset määrittävät osapuoliaan.¹⁴ Siksi myös tässä artikkelissa lähestytään maailmannäyttelyn Suomi-kuvaa imagonrakennuksen kansainvälinen konteksti huomioiden.¹⁵ Kuvaannollisesti ilmaistuna liikutaan ensinnäkin maantieteellisesti laajalla horisontaalisella akselilla — Pohjoismaat ponnistelivat esittäytyäkseen kaukaisessa Japanissa. Toisaalta kuljetaan suppeammalla vertikaalisella akselilla — Suomi toimi kansallisvaltiona suhteessa Pohjoismaihin, alueelliseen ylätasoon. Pohjoismaiden näyttelyesiintymisten tutkimus on havainnut, että yhteisnäyttelyissä maakohtaiset ja alueelliset, toisin sanottuna kansalliset ja ylikansalliset, edut risteävät. Etujen osuessa yksin yhden maan on ollut houkuttelevaa näyttäytyä aluetta määrittävin ehdoin.¹⁶ Toisaalta yhden maan dominoiva rooli aluetta esitettäessä voi muokata yhteisosallistumisen kuvaa niukemmin resursoiduille osapuolille tunnistamattomaksi. Alueellinen kuvitelma, jossa kansalliset piirteet sulautuvat, voi siis olla sekä etu että taakka. Artikkelini arvioi edellä esitettyjen kysymysten lisäksi kansallisen ja ylikansallisen vuorovaikutusta Suomen esittämisessä Skandinavian paviljongissa.

Suomen maailmannäyttelyosallistumista on tutkittu kylmän sodan vuosikymmenten osalta niukasti. Expo’70:tä ovat käsitelleet Ruotsin, Norjan ja Tanskan näkökulmista, Suomen kokemusta sivuten, Nikolas Glover ja Catharina Backer.¹⁷ Suomalais-japanilaisten kauppasuhteiden osalta Suomen osallistumista Osakan Expoon on tutkinut Juha Sahi.¹⁸ Kulttuurihistorian näkökulmasta Suomen näyttelyosallistumisia pitkällä aikajänteellä on tarkastellut Kerstin Smeds, joka teoksessa *The Finland Pavilions* käsittelee otsikolla ”The image of Finland at the World Exhibitions 1900—1992” tiiviisti myös Expo’70:n Suomi-kuvaa.¹⁹ Artikkelini täydentää olemassa olevaa tietoa kolmelta taholta: Ensinnäkin se tuo Sahin avaamaan, ulkoministeriön aineistoon keskittyvään Expo-tarkasteluun mukaan kauppa- ja teollisuusministeriön yhteispohjoismaisen aineiston koskien muun muassa paviljongin tiedotustoimintaa ja

mediavastaanottoa. Toiseksi artikkeli sitoo Expo-osallistumisen Suomen valtiollisen maakuvanrakentamisen historian tutkimukseen, josta ovat kirjoittaneet kylmän sodan osalta muun muassa Pekka Lähteenkorva, Jussi Pekkarinen, Timo Soikkanen ja Louis Clerc.[20](#) Kolmas alue, johon Expo-osallistumisen tarkastelu tuo lisätietoa, on Pohjoismaiden yhteisten näyttelyosallistumisten historian tutkimus.

Smedsin mukaan ”Suomen, kuten muidenkin Skandinavian maiden, panos Osakan maailmannäyttelyyn oli niin vaatimaton, että sitä voi arvioida lähestulkoon sulkeissa näyttelyiden pitkässä ketjussa”.[21](#) Expo’70 ei kuvannut Suomea perinteisen kansallisen näyttelyn keinoin. Mahdollisesti juuri siksi se on jäänyt maailmannäyttelyitä koskevassa suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa verrattain vähälle huomiolle. Euroopassa Suomi oli osallistunut erilaisiin yleis- ja kaupallisiin näyttelyihin 1900-luvun jälkipuoliskolle tultaessa jo vuosisadan, mutta Aasiassa Suomi oli heikommin tunnettu sekä maantieteellisen etäisyyden että Suomen ulkomaanedustuksen niukan läsnäolon takia. Laajaa mediahuomiota saavuttanut Expo’70 näyttäytyy merkittävänä etappina Suomen kylmän sodan ajan imagonrakennuksessa Itä-Aasiassa. Japanilaismediassa kiiteltä pohjoismainen osallistuminen osana valtavaa Expo-hanketta on myös nykynäkökulmasta kiinnostava: Suomi ja muut Pohjoismaat nauttivat Japanissa nykyisin ennätysellistä suosiota, ja kaikkien viiden — Suomen etunenässä — maabrändi on vahva.[22](#) Expon yhteispohjoismaisen näkyvyyden tarkastelu auttaakin ymmärtämään sekä Suomen maakuvan historiaa Itä-Aasiassa että suomalaisen valtiollisesti tuotetun imagopolitiikan toteutusta alueella.

POHJOISMAAT IMAGOPOLIITTISENA VIITERYHMÄNÄ

Ennen Osakan Expon Suomi-kuvaan perehtymistä on mielekästä huomioida taustoittavasti Suomen ulkopoliitiikan ja maakuvatyön tilannekuva kylmän sodan keskivaiheessa, sekä toisaalta Suomen maakuvaa ja maakuvatyön lähtökohtia Expon isäntämaassa Japanissa.

Suomen asema kylmässä sodassa suurvaltojen keskinäisen blokkijaon rajavyöhykkeellä asetti maalle identiteettihaasteen.[23](#) Ulkopoliittisen johdon oli vakuutettava länsi Suomen puolueettomuudesta ja itänaapuri Neuvostoliitto Suomen luotettavuudesta. Imagopolitiikka vastasi haasteeseen. Maakuvasta tuli ulkopoliitiikan, viennin- ja matkailunedistämisen sekä muun kansainvälisen kanssakäymisen avittaja. Kansainvälisesti uutisoidut vaikeudet Suomen suhteissa Neuvostoliittoon — yöpakkaset vuonna 1958, noottikriisi vuonna 1961 ja kohti 1970-lukua virinnyt suomettumiskeskustelu — horjuttivat Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuutta ja vauhdittivat imagopolitiittisia ponnisteluja. 1960-luvun alusta lähtien ulkoasiainministeriö tehosti eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan ja presidentti Urho Kekkosen myötävaikutuksella Suomesta ulkomaille suunnattua tiedottamista, jonka koordinoitua pyrittiin kehittämään kaikkien kansainvälisesti toimineiden hallinnonhaarojen välillä. Imagopolitiikan tavoitteet suunniteltiin tarkasti. Maakuvaviestin levittämistä tehostettiin myös eurooppalaisen ydinalueen ulkopuolella, muun muassa Aasiassa. Suomen lisääntynyt kansainvälinen aktiivisuuskin edellytti satsausta viestintään: vuonna 1969 Kekkonen esitti Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökokouksen järjestämistä Helsingissä, vuosina 1969—1970 Suomi toimi YK:n turvallisuusneuvostossa, ja vuonna 1969 Suomi liittyi läntisten markkinatalouksien yhteistyöjärjestö OECD:hen.[24](#)

Uudistettu virallinen ulkomaantiedustointi välitti kuvaa Suomesta puolueettomana, itäblokkista erillisenä ja läntiset arvot jakavana demokraattisena markkinataloutena, joka kulttuurisesti ja kaupallisesti suuntautui länteen ja joka kutsui turisteja luontomatkailun, arkkitehtuurin, designin ja nykyaikaisten kaupunkien houkutuksiin. Modernin Suomi-kuvan tuli sisältää vähemmän maalais romantiikkaa ja enemmän uutta kehitystä. Esiteltiin kaupungistumista, teollisuutta, kattavasta koulutuksesta nauttivan kansan paranevaa elintasoja, kansainvälistä yhteistyötä ja vireää tiede-elämää.²⁵ Timo Soikkasen mukaan "[t]ultaessa 1970-luvulle orastikin uusi Suomi-kuva, joka poikkesi selvästi aiemmasta metsien ja järvien primitiivisenoloisesta imagosta"²⁶.

Ulkopolitiikassa pohjoinen, erityisesti liittoutumaton Ruotsi, oli Suomelle tärkeä ilmansuunta. Yhteistyökumppaneina Pohjoismaat, joista Tanska, Norja ja Islanti kuuluivat Natoon, muodostivat Suomelle sillan länteen. Paitsi ulkopoliittiseen orientaatioon, Ruotsi-vetoinen pohjoismainen suuntaus sopi myös imagopolitiikan tavoitteisiin. 1960-luvulla Suomi tiivistyi pohjoismaista yhteistyötään, mikä vakiinnutti ulkomaiden silmissä kuvaa Suomesta yhtenä Pohjoismaista ja auttoi Suomea vetämään rajaa itäblokkiin. Suomi toimi Pohjoismaiden neuvostossa, teki turvallisuuspolitiikassa aloitteen Pohjolan ydinaseettomasta vyöhykkeestä vuonna 1963 ja ajoi talouspolitiikassaan vuosina 1968—1970 Nordekhanketta korvikkeena läntisen Euroopan integraatiolle. Vaikka kansainvälisessä politiikassa elettiin liennytystä, Osakan Expo-valmistelujen aikaan Neuvostoliiton asennoituminen Suomen puolueettomuuteen kiristyi Tšekkoslovakian miehityksen 1968 jälkeen, mikä korosti entisestään pohjoismaisen suunnan käyttökelpoisuutta.²⁷ Ruotsi kannusti Suomea osallistumaan Expoon, sillä Suomen läsnäolo näyttelyssä sopi Ruotsinkin ulkopoliitiikkaan: Ruotsille oli kylmän sodan asetelmassa eduksi Suomen säilyminen itsenäisenä, pohjoismaisena demokratiana, ja vauras Ruotsi, joka nautti maailmalla vaikutusvaltaa, pyrki avittamaan Suomea vakiinnuttamaan kansainvälisen asemansa.²⁸ Koska imagopolitiikka pönkitti Suomen puolueettomuuspolitiikkaa, Ruotsin tuen tai ainakin hyväksyvän asennoitumisen voi olettaa ulottuneen myös Suomen imagopolitiikkaan. Ruotsi liitettiin maailmalla sekä pohjoismaisuuteen että uudenaikaisuuteen²⁹, joten Ruotsin kanssa näyttäytyminen oli Suomen etujen mukaista, kuuluivathan molemmat määreet Suomen tavoitemaakuvaan.

Mitä Suomen tunnettuuteen Japanissa tuli, Suomi nautti maassa maailmanpolitiikasta kummunnutta sympatiaa. Mielikuvat Suomesta olivat pääosin positiivisia. Japanissa Suomi-tiedon levittämiseen osallistuivat niin julkiset kuin yksityiset tahot. Yhtäältä Suomesta tiedottivat ulkoministeriö, suurlähetystö ja kunniakonsulit, kauppa- ja teollisuusministeriön ja opetusministeriön kansainväliset toiminnot, Suomen matkailuyhdistys ja sittemmin Matkailun edistämiskeskus MEK, valtion vientinäyttelylautakunta ja Suomen Messut. Toisaalta Suomea tekivät tunnetuksi yksityiset yhdistykset, ulkomaankaupan järjestöt, kuten julkisesti tuettu teollisuuden tiedotusorganisaatio Finnfacts vuodesta 1960, lähetystyöntekijät, yritykset ja yksityishenkilöt. Virallinen maakuvavaikuttaminen Japanissa alkoi vuonna 1919 Suomen ensimmäisen diplomaattiedustajan Gustaf John Ramstedtin saavuttua Tokioon. Edustustoja Suomella oli muualla Itä-Aasiassa harvassa: Ramstedt toimi myös Kiinan-asiainhoitajana, ja konsulinvirasto Shanghaiin avattiin vuonna 1924. Vuonna 1952 perustettiin lähetystö Pekingiin ja vuonna 1973 Tokion-suurlähettilään tehtäviin lisättiin Suomen

edustaminen Etelä-Koreassa. Ennen toista maailmasotaa Suomi tunnettiin Japanissa yhtenä Pohjoismaista, joiden yhteiskunnallisia oloja kehuttiin. Huomiota saivat muun muassa arkkitehti Alvar Aalto, säveltäjä Jean Sibelius ja saunakulttuuri. 1950-luvun lopulta lähtien Suomen ja Japanin uudistettua diplomaattisuhteensa Suomen tehostumassa ollut ulkomaantiedottaminen ulotettiin Japaniinkin, ja Suomea esiteltiin ulkoasiainministeriössä kiteytetyin periaattein puolueettomana designin, koulutuksen, teollisuuden ja nykyaikaisten kaupunkien maana. Kulttuuripuolella Tove Janssonin Muumit keräsivät ihailijoita Japanissa 1960-luvulta lähtien, politiikka-aiheissa puolestaan japanilaislehdistö uutisoi Suomen suhteista Neuvostoliittoon kriittisesti länsimaisen median tavoin.[30](#)

MAAILMANNÄYTTELYYN NEGATIIVISTEN VAIKUTUSTEN VÄLTTÄMISEKSI

Suomen Expo-osallistumisia on tyyppillisesti edeltänyt kiistely siitä, kuinka Suomen tulisi esittäytyä: läntisten esikuviansa kaltaisena modernina teollisuusvaltiona vai suomalaiskansallisen uniikkina omaleimaisten perinteiden maana.[31](#) Sama kaksijakoisuus on leimannut Suomen tunnetuksi tekemisen historiaa laajemminkin.[32](#) Osakan tapauksessa janalla hakeuduttiin sen moderniin, samankaltaisuutta naapureihin korostaneeseen päätyyn. Vaikka Expot kokoavat yhteen sekä julkisia että yksityisiä toimijoita, niiden keskeinen tavoite on toisen maailmansodan jälkeen ollut kaupalliset ja poliittiset tarkoitukset ylittävää ihmiskunnan yhteisten haasteiden ratkominen.[33](#) Huolimatta tapahtuman ylevistä periaatteista, Suomelle osallistumisesta tekivät mielekkään sekä talouteen että politiikkaan liittyneet syyt. Ennen kaikkea Suomessa pelättiin, että poisjäänti toisi imago tappioita.

Suomi kieltäytyi aluksi Expo-kutsusta kustannussyistä. Myös muiden Pohjoismaiden kanta oli ensin kielteinen, ja kaikki viisi pitivät Osakaan yksin osallistumista liian kalliina. Mailla oli kuitenkin tuoretta kokemusta muista osallistumisvaihtoehdoista. Edellinen, vuoden 1967 maailmannäyttely oli Osakan suunnitteluvaiheessa käynnissä Kanadan Montrealissa, jossa Pohjoismaat olivat mukana ensimmäistä kertaa yhteisellä paviljongilla vaikkakin vielä erillisin näyttelytiloin. Tätäkin tiiviimmällä yhteisesiintymisellä, jossa maita ei enää eroteltaisi, Pohjoismaat arvelivat voittavansa pienemmin kuluin entistä suurempia etuja. Osakassa läsnäolon suoma mediahuomio hyödynnettäisiin positiivisten maakuvien luontiin, vientikontaktien pohjustamiseen ja Pohjoismaiden yhteenlasketun vaikutusvallan lisäämiseen. Toisin kuin suomalaisia, skandinaaveja motivoi jo selvä liike-elämän painostus, mitä on pidetty keskeisenä syynä Ruotsin, Norjan ja Tanskan kiinnostukseen Osakan Expoon. Expon suunnittelu kytkeytyi lentoyhtiö SAS:n neuvotteluihin laskeutumisoikeuksista Japanissa, eivätkä kansalliset hallitukset halunneet häiritä neuvotteluja kieltäytymällä Japanin kutsusta.[34](#) Säästösyistä Osakan paviljonki rakennettiin SAS:n ravintolan ympärille. Suomessa kaupalliset intressit koettiin vähäisemmiksi, eikä vientipiirien laimea into riittänyt yksin viemään Suomea Osakaan.[35](#)

Kaupallisen motiivin tueksi tarvittiin Suomessa muita kannustimia. Sellaisen tarjosi osallistumiseen liittynyt tilaisuus ulkomaantiedotustoimintaan. Nikolas Gloverin mukaan Expo-paviljongin pystyttäminen oli osallistujamaille ennen kaikkea ”esittämisen politiikkaa”[36](#), tarkoitushakuista näyttäytymistä, joka tähtäsi kotimaan kuvaamiseen mahdollisimman houkuttelevasti kansallisten etujen, kuten

poliittisen vaikutusvallan ja kaupallisten suhteiden, edistämiseksi yleisösuosion avulla. Suomen ulkomaille suunnatussa tiedotustoiminnassa kansainväliset näyttelyt ymmärrettiin väyläksi tavoittaa suuri yleisö.[37](#) Myös Osakan Expoa haluttiin käyttää ”Skandipropagandaan”, Pohjoismaiden mainostamiseen.[38](#) Tämä skandinaavisille kumppaneille pääasiassa kaupallinen tavoite sisälsi Suomelle myös ulko- ja imagopoliittista mielekkyyttä: Japanissa erityisesti Ruotsiin liitetty skandinaavisuus auttoi Suomea leimautumaan toivottuun viiteryhmään. Termi ”Skandinavia” valittiinkin paviljongin nimeen promotiotarkoituksessa, ruotsalaisaloitteesta. Jo Montrealin Expon yhteydessä Ruotsin Kollegiet för Sverige-information i utlandet - tiedotusorganisaation (lyh. Kollegiet) Kjell Öberg, Osakan näyttelyn puuhamies, esitti viidelle Pohjoismaalle ”Skandinavia”-tunnusta, koska piti sitä kansainvälisesti selkeästi profiloituneena. Näin nimeämisessä sivuutettiin muun muassa Ruotsin ulkoministeriön käyttämä ”Pohjoismaat”-termi. ”Skandinavia” kävi yhä vähemmän maantieteelliseksi ja enemmän poliittiseksi, kulttuuriseksi ja taloudelliseksi käsitteeksi.[39](#) Suomi osallistui mielikuvana positiivisen termin viljelyyn omista kansallisista syistään.

Kannustusta Suomen Expo-osallistumiseen kantautui laajemminkin Suomen rajojen ulkopuolelta. Ruotsi kannusti Suomea mukaan selvimminkin, mutta suorien yhteyksien lisäksi sen kanta kanavoitui Suomeen Pohjoismaiden neuvoston välityksellä. Idea Pohjoismaiden yhteisesiintymisistä kansainvälisissä näyttelyissä virisi 1960-luvulla, kun Pohjoismaiden neuvostossa ehdotettiin koordinoitua informaatiokampanjointia. Pohjolan yhtenäisen kuvan katsottiin parantavan kaikkien viiden maan kansainvälistä asemaa. Tällaista pohjoismaisuuden strategista hyödyntämistä ajoi erityisesti Ruotsi, jossa tiedotustoiminnan resursointi ja organisaatio olivat Suomea edellä.[40](#) Pohjoismaiden neuvosto suosittelikin kaikille Pohjoismaille Osakaan osallistumista. Expon puolesta puhuivat myös niin Suomen Tokion-suurlähetystö kuin näyttelyjärjestelyissä Pohjoismaiden välillä sukuloanut Suomen Messujen toimitusjohtaja, sittemmin Suomen Expo-komissaariksi Osakaan nimetty kauppaneuvos Olle Herold. Hänen mukaansa yhteisosallistuminen selventäisi käsityksiä Suomen kulttuuris-tekniisten saavutusten lisäksi maan poliittisesta orientoitumisesta.[41](#) Herold katsoi, että osallistumista oli harkittava ”negatiivisten tekijöiden” kannalta: koska Suomi loi itsestään kuvaa osana Skandinaviaa, kehitystä ei tulisi horjuttaa.[42](#) Näkemyksen jakoi Suomen vientinäyttelylautakunta, jonka mukaan yhteispohjoismainen rintama oli Suomen arvostukselle kustannuksia tärkeämpää.[43](#) Kauppa- ja teollisuusministeriössä myös uumoiltiin, että osallistuminen tukisi vientiä.[44](#) Heroldia lähestyi lisäksi Bangkokista suomalaisten vientipiirien airut, Presko Public Relations Companyn toimitusjohtaja Esko Pajasalmi, joka painotti, että osallistuminen olisi omiaan luomaan Suomelle identiteettiä Aasian markkinoilla, missä Suomi oli ”verrattain vähän tunnettu”, kun taas Skandinavian maat olivat ”tunnettuja puolueettomia maita”.[45](#) Kuvaus ei huomioinut Tanskan, Norjan ja Islannin Nato-jäsenyyttä.

Kun muut neljä Pohjoismaata ilmoittivat osallistumisestaan, Suomi taipui mukaan, tosin puoleen hintaan muiden kustannuksista.[46](#) Suomi päätyi Osakaan rakentamaan ”skandinaavista” kuvaansa siis sekä ulkopoliittikkaan, vienninedistämiseen, säästönäkökohtiin että tiedotustoimintaan liittyneistä syistä, niin kansallisin kuin ylikansallisin kannustimin. Ulkopoliitikassaan pohjoismaista yhteistyötä ja

puolueettomuutta korostaneen Suomen ei sopinut jäädä syrjään tärkeästä skandinaavisten naapureidensa viiteryhmästä. Osallistumismielialoja kuvasti myös Suomen Tokion-suurlähetystön luonnehdinta, jonka mukaan pois jäävät maat olivat ”lähes yksinomaan kehitysmaita”, kun taas Suomi tuli lukea ”poliittisesti, taloudellisesti, sivistyksellisesti ja sosiaalisesti maailman kärkipään kansojen joukkoon”.[47](#)

SUOMI YMPÄRISTÖNSUOJELUN ETURINTAMAAN

Expo liitti Japanissa Suomea koskeviin mielikuviin ympäristöteeman. Luonto — koskematon tai viljelty, karun kaunis ja pohjoinen — oli Japanissa ollut osa Pohjoismaiden kuvia ennenkin, mutta kansainvälinen ympäristöherätys ja teollistumisen aiheuttama tarve suojella luontoa muuttivat käsityksiä ihmisen elinympäristöstä. Expo’70:n pääteema, ”Edistystä ja harmoniaa ihmiskunnalle”, arvioi kriittisesti inhimillisen elämän ja teknologian suhdetta.[48](#) Skandinavian paviljonki tulkitsi teemaa näyttelyllä ”Ympäristönsuojelu teollistuneessa yhteiskunnassa” (Miljöbevarande i ett industrialiserat samhälle). Näyttely esitteli yhtäältä ympäristötuhoja, joita teollisuus kehittyneessä yhteiskunnassa aiheutti, ja toisaalta pohjoismaisen tuotantoelämän edistyksellisiä ratkaisuja tuhojen hillitsemiseksi. Aiheeseen päädyttiin selvityksen perusteella, jonka Ruotsin Kollegiet teki Japanissa 1967. Selvitys osoitti, että Ruotsin teknisteollista kehitystasoa tunnettiin Japanissa huonosti. Saman pääteltiin koskevan muitakin Pohjoismaita. Saasteiden ja ympäristön likaantumisen tiedettiin olevan ennätyksellisesti talouttaan kasvattavassa Japanissa ajankohtainen teema,[49](#) ja maan suurkaupungit, kuten Expo-isäntä Osaka, kärsivät niin väenpaljoudesta kuin huonosta hygieniastakin.[50](#) Aihevalinnan toivottiin sekä lisäävän Pohjoismaiden universaalia relevanssia esikuvallisten mallien tarjoajina että parantavan pohjoismaisen teollisuuden mainetta ja kilpailukykyä. Valinnan on tulkittu kytkeytyneen pitkäaikaisiin turvallisiin miellelyhtymiin pohjoismaisuudesta ratkaisukeskeisyytenä, käytännöllisyytenä ja säästäväisyytenä.[51](#)

Ympäristöteeman valintaan liittyi Ruotsissa myös sisäpoliittisia syitä. Teema kytkeytyi maan hallituksen agendaan ja valtapuolue sosiaalidemokraattien ohjelmaan, joka reagoi kansainväliseen huoleen teollisuuden ympäristövaikutuksista. Yhdysvaltalaisbiologi Rachel Carsonin tietokirja *Äänetön kevät* vuodelta 1962 (suomeksi 1963) syytti länsimaissa saastekeskustelun, joka huomioitiin myös Pohjoismaissa.[52](#) Ruotsissa ympäristökysymyksen yhteiskunnallistaminen eteni naapureita nopeammin, ja ajatus ympäristöä uhkaavien ja toisaalta sitä suojelevien tekijöiden esittelystä oli lähtöisin maan julkisesta keskustelusta *Svenska Dagbladetin* toimittajalta. Kollegietin Öberg tarttui ideaan ja kehitti sitä eteenpäin Expo’70-osallistumisen teemana, Ruotsin sosiaalidemokraattien puolueohjelman ja ympäristönsuojeluelin Statens Naturvårdsverkin tuella. Vientietuja ja viime kädessä Ruotsin hallituksen linjaa heijastaen paviljongin tuli esitellä kaupallisen sektorin kykyä huolehtia ympäristöstä. Ruotsi myös valmistautui yhtä aikaa Expo-valmistelujen kanssa isännöimään YK:n ensimmäistä ympäristökongressia[53](#) 1972, mikä sekkin tarjosi lisäsyyn teemavalinnalle.[54](#)

Pohjoismaisten kollegojen piirissä Öbergin ehdotus tuntui vieraalta. Norjassa ja Tanskassa ei ollut Ruotsin ympäristönsuojeluelintä vastaavaa laitosta. Aihe koettiin niin uudeksi, että asiantuntijoiden löytäminen näyttelyn arkkitehtikilpaan näytti vaikealta.[55](#) Suomessa ympäristökysymyksen nousu yhteiskunnalliseen keskusteluun ja

ympäristöliikkeen synty tapahtui läntisen Euroopan jäljessä 1960-1970-lukujen taitteessa, ja ympäristötietoisuus oli Expo'70-valmistelujen aikaan julkisuudessa vasta viriämässä.[56](#) Ympäristönsuojelun hallinnossa työskenteli vain neljä henkilöä luonnonsuojeluvallan toimistossa, Metsäntutkimuslaitoksen yhteydessä.[57](#) Vaikka Expo-paviljongin tarkoitus oli esitellä jotakin Pohjoismaille tyypillistä, muiden Pohjoismaiden hallinnoissa Öbergin visiota ei vielä jaettu. Ympäristötuhojen kuvailun pelättiin pikemminkin tahraavan pohjoismaisen teollisuuden maineen kuin edistävän sitä. Kuitenkin Ruotsin ajaessa ideaa voimakkaasti ehdotuksessa pysyttiin.[58](#) Kansainvälinen trendi imaisi Suomen mukaansa, ja kun vuosi 1970 oli vielä Euroopan luonnonsuojeluvuosi, aihe nousi esiin valtionhallinnon korkeimmalla tasolla. Presidentti Kekkonen katsoi uudenvuodenpuheessaan 1.1.1970, että ”täällä Pohjolassa elämisen taitoon kuuluu elinympäristön säilyttäminen niin turmeltumattomana kuin mahdollista, jotta maa, vesi ja ilma säilyisivät elinkelpoisina ja tuottavina vastaisille sukupolville”.[59](#) Teema omaksuttiin maailmalta Suomen viralliseen omakuvaan. Myöhemmin ympäristökysymys päättyi myös Suomen isännöimän ETYK:n asialistalle: ensimmäinen yleiseurooppalainen ympäristösopimus saatiin aikaan vuonna 1975 Helsingin huippukokouksessa, ja ympäristönsuojelukysymystä käsiteltiin ETYK:n päätösasiakirjassa laajasti.[60](#)

Expo-näyttelyn arkkitehtikilvan voitti Tanskan Jesper Tøgernin ja Thorkil Ebertin työ ”+/-”, joka esitteli ”teollisuuden ja ympäristönsuojelun plussia ja miinuksia”. Voittajatyön tarkoitus oli kertoa, että Pohjola oli korkeasti teollistunut moderni alue, jossa ympäristöä suojeltiin teollisuuden uhilta.[61](#) Näyttelystä luotiin uusinta tekniikkaa hyödyntänyt audiovisuaalinen installaatio, joka esitti yhtäältä luontoa, toisaalta urbaania ympäristöä. Valo- ja filmiefektit olivat aloittaneet näyttelytekniikassa uuden kauden jo Montrealissa,[62](#) ja Osakan Expon Skandinavian paviljonkiin astuessaan vierailijat kohtasivatkin vain pimeään huoneen, jota valaisivat ympäristökysymyksen positiivisia ja negatiivisia puolia esitelleet, suurilla kattoruuduilla taukoamatta vaihdelleet diakuvat. Tyhjää tilaa elävöittivät luonnon ja teollisuuden äänet, veden solina, tuulen humina ja musiikki.[63](#) Seitsemäntuhatta kuvaa käsittänyt esitys luotiin lähes kahdella sadalla kuvaprojektorilla, jotka heijastivat kattoruutujen kuvakokonaisuuksien lisäksi katosta kohti lattiaa erityisiä kiintokuvia. Näitä ympäristönsuojeluun kannustavia, iskulausein varustettuja pystysuoria heijastuksia kävijöiden oli tarkoitus ”pyydystää” heille ulko-ovella jaettaville paperiviuhkoille kuin pienelle henkilökohtaiselle valkokankaalle. Näyttelyn kuvakokoelmat yhdistelivät näkymiä kaikista Pohjoismaista. Suomesta mukana oli kuvia valokuvaaja Otso Pietiseltä. Esitys näytti englanniksi ja japaniksi tekstin ”Ympäristön suojelua teollistuneessa yhteiskunnassa Skandinavian maiden Tanskan, Suomen, Islannin, Norjan ja Ruotsin tyyliin”[64](#) ja suositteli ympäristöongelmien ratkaisuksi tutkimusta, lainsäädäntöä ja kansainvälistä yhteistyötä. Näyttelyn toimintaperiaate kuitenkin hämmensi kävijöitä. Kävijäkokemukset paranivat vasta, kun ympäristönsuojelusanoman kannalta epäselvimpiä kuvia poistettiin ja viestiä alleviivattiin tekstein: ”Tämä on Skandinavia” ja ”Tällaisena haluamme sen pitää”[65](#)

Pohjoismaiden näyttely istui Expon tunnelmaan, joka oli futuristinen ja tieteisfiktion inspiroima. Paviljonki sijaitsi Burman ja Furukawa-yhtymän naapurissa, ilmassa kulkevan kohorataliikenteen ja maisemapuutarhojen hallitseman Expo-alueen yhden pääkadun varrella. Expon

päänähtävyyksiä olivat Yhdysvaltojen kuukivinäytteet, Japanin elektronimikroskoopi ja luotijuna, Ison-Britannian ydinreaktorimalli, IBM:n tietokone, valaistusta ja TV-nauhoituksia säädelleet robotit ja kopiot Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen avaruuslaitteista.[66](#) Skandinavian paviljonki taas oli yksinkertainen halli, jonka edessä liehuivat Pohjoismaiden liput. Sen tilasta puolet vei SAS:n Royal Viking -ravintola, jossa huonekalut ja lamput olivat suomalaisia, Tehokaluste Oy:ltä ja liitalalta, ja matot, verhot, astiastot ja lasitavara muualta Pohjoismaista.[67](#) Vaikka paviljonki toteutettiin yhteisnäyttelynä, jossa Pohjoismaita ei eroteltu toisistaan, kansallista profiilia loivat Expo-käytännön mukaiset ”kansallispäivät”. Suomi vietti omaansa 6. huhtikuuta valtioneuvos Karl-August Fagerholmin läsnä ollessa.[68](#) Muita Pohjoismaita edustivat prinsessa Margarethe ja prinssi Henrik Tanskasta, valtioneuvos Einar Moxness Norjasta ja kruununprinssi Carl-Gustav Ruotsista.[69](#)

TIEDOTUSAINEISTO JÄÄ RUOTSIN VARJOON

Kansallisen profiloitumisen mahdollisuuden Expossa tarjosi oman tiedotusaineiston jakelu. Suomen tiedotusmateriaalin tarve osoittautui ennakoitua suuremmaksi. Suomi-teemaisista esittelyvihkosista osa loppui kesken jo ennen näyttelyn puoliväliä, ja vaikka aineistoa tilattiin ulkoministeriöstä lisää, painosten loputtua täydennyksiä jouduttiin odottamaan.[70](#) Expo kuitenkin vauhditti, pakon edessä, Suomea käsitelleen japaninkielisen tiedotusaineiston tarjontaa. Tokion-suurlähetystön mukaan osallistuminen edellytti, että tiedotusta hoidettaisiin Japanin olosuhteita, kuten yleisön kielitaitoa ja kiinnostuksen aiheita, huomioiden. Englanninkieliset aineistot oli käännettävä japaniksi.[71](#) Näyttelyn valmisteluvaiheessa suurlähetystöllä oli käytössään vain yksi japaninkielinen Suomi-kirjanen,[72](#) ja paviljonkiin saatiin kaksi japaninkielistä nimikettä.[73](#) Kävijöille tarjottavan materiaalin jakelumäärän arvioitiin nousevan valtavaksi, joten painatuskulujen hillitsemiseksi suurlähetystön mukaan mitään ”parempitasoista” kaikille jaettavaa esitettä voitu ajatella. Myöskään kokonaan yhteispohjoismaisten esitteiden varaan ei haluttu jäädä, sillä niiden pelättiin ajavan yksipuolisesti Suomen skandinaavisten naapureiden kotimaisen teollisuuden etuja. Japanissa jo julkaistuja Suomea koskevia teoksia, kuten sanakirjoja, Sibeliusta ja arkkitehtuuria käsitteleviä kirjoja, *Kalevalaa* ja Janssonin Muumi-kirjoja haluttiin hyödyntää, mutta suurlähetystö totesi kynnisesti, että halvimmalla päästäisiin laatimalla aineistosta vain luettelo, joka osoittaisi kyselijöille, mistä käännöksiä sai ja mihin hintaan. Aineiston tuli joka tapauksessa kattaa ”tärkeimpiä aloja” eli ulko- ja sisäpolitiikkaa, teollisuutta, kauppaa, kulttuuria, sosiaalihuoltoa, matkailua, designia, saunaa ja ruokaa.[74](#)

Paviljongin yhteispohjoismainen tiedotusbudjetti oli tiukka, 400000 Ruotsin kruunua. Budjetti kului ”PR:ään”, vierailuihin, lehdistökontakteihin ja painotuotteisiin, muun muassa pohjoismaisen yhteisesitteen puolen miljoonan kappaleen painokseen. Tiedottamisessa avustamaan palkattiin ulkopuolinen lehdistötoimisto. Varat sallivat vain ”matalahintaisia toimenpiteitä” välttämättömpiin tarpeisiin.[75](#) Suomi jäi tiedotuspanoksessaan selvästi jälkeen muista Pohjoismaista — tosin lukuun ottamatta Islantia, jonka Expo-panos oli murto-osa muiden neljän vastaavasta. Paviljongissa jaettiin Suomi-aiheisia painotuotteita koko näyttelyn aikana vajaat 27000 kappaletta. Nimikkeitä olivat japaninkielinen *Finland*, englannin- ja japaninkielinen *Facts about Finland*, sekä vain englanninkieliset *Trade Facts Finland*, *Focus on Finland*, *Friendly Finland* ja *Meet the Finns*. Painopiste oli japaninkielisissä julkaisuissa: niitä jaettiin 18500 kappaletta kun taas englanninkielisiä reilut 8000.[76](#)

Pohjoismaiden kansallisten brosyrien nimikkeet muistuttivat toisiaan tai olivat toistensa kopioita, eikä omaperäisyyttä aiheissa juuri esiintynyt. Ruotsi, jonka tiedotusaktiivisuus oli aivan omaa luokkaansa, jakoi Ruotsi-kuvaa luoneita tiedotusjulkaisuja yli 250000 kappaletta, siis lähes satakertaisen määrän Suomeen verrattuna. Suomen aineiston päivittäisjakelumäärät olivat verrattain pieniä: esitteitä kului päivässä keskimäärin vain 300 kappaletta, kun yhteisskandinaavisia meni 8000, ruotsalaisia 2700, tanskalaisia 1200 ja norjalaisia 1000.⁷⁷ Vaikka nimikkeiden lukumäärässä ja esiteltyissä aiheissa Suomi oli samanveroinen muiden kanssa, jakelu oli vähäistä, johtuen joko brosyrien pienistä painoksista tai muista, jakeluaktiivisuuteen tai kävijöiden mielenkiintoon liittyneistä syistä. Maakohtaisten aineistojen lisäksi Suomi sai kuitenkin näkyvyyttä ”Skandinaviaa” eli kaikkia Pohjoismaita esitellessä materiaaleissa *Scandinavia, Pleasant Scandinavia* ja *Scandinavia a Golden Market*, jotka kattoivat suurimman osan näyttelyn tiedotusaineistosta.⁷⁸

RIITAINEN ITSEMÄÄRITTELYPROSESSI

Maailmannäyttelyn viralliseen, kaikkia osallistujia esitelleeseen opaskirjaan tarvittiin Suomea luonnehtinut yleiskuvaus. Tekstin muokkaamisesta kehkeytyi Tokion-suurlähetystön ja ulkoministeriön välille Expo-yleisön käyttöön sopivan Suomi-kuvan eripurainen määrittelyprosessi. Opas julkaistiin englannin-, ranskan- ja japaninkielisenä. Pelkästään japaninkielisen painoksen arvioitiin nousevan yli kymmeneen miljoonaan kappaleeseen, joten suurlähetystö piti sen informaatioarvoa suurena. Laajalle leviävä kuvaus tuli hyödyntää oikeanlaisen maakuvasi välittämiseen.⁷⁹ Ulkoministeriö lähetti tekstitarjokkaan, joka luonnehti Suomea pieneksi, puolueettomaksi, demokraattiseksi maaksi, joka sotilaallisen liittoutumisen sijaan uskoi YK:n kollektiiviseen turvallisuuteen.

Valtavat kuusi-, mänty- ja koivumetsät peittävät suurinta osaa maasta, ja maaperä on usein kukkien ja marjojen peitossa. [--] Suomen lipussa sininen risti valkoisella pohjalla symboloi sekä kristinuskoa että laajoja hankia ja sinitaivasta, joka heijastuu lukemattomien järvien vesistä.

Suomalaisia kuvailtiin urheilukansaksi, jota edustivat 1920-luvulta tuttu juoksija Paavo Nurmi sekä hiihtäjät, mäkihyppääjät ja rallikuskit. Helsinki sijaitti, yhdysvaltalaiskriitikko Brooks Atkinsonin sanoin, ”intellektuaalisesti maailman keskipisteessä”⁸⁰

Vaikka ministeriössä Suomeen liitetyt määreet vastasivat pääpiirteiltään uutta imagopolitiikkaa, teksti toisti myös perinteisemmän Suomi-kuvan tyyppi-irteitä, joiden osalta se kaipasi suurlähetystön mukaan kipeästi päivittämistä. Japanin moderniin sykkeeseen tyyli oli runollisessa kansallisromantiikassaan vanhentunut, ja suurlähettiläs Wihtol tyrmäsi luonnoksen. Hyvä veli -kirjeessä ulkoministeriön apulaisosastopäällikkö Klaus Sahlgrenille hän painotti tekstin suurta jakelumäärää ja valitti, ”ettei Ministeriössä ole ymmärretty kuinka tärkeitä on, että tämä paperi sekä sisällöltään että kieliasultaan vastaa mitä korkeimpia vaatimuksia”. Wihtol liitti kirjeeseensä Ruotsin, Norjan ja Tanskan esittelyluonnokset ja pyysi, että ”uudestaan harkitaan miten parhaimmalla tavalla lyhyesti esitetään Suomi”. Siniristilippua kuvaavan aloituksen tilalle hän ehdotti ajankohtaisemmin Japaniin istuvaa sisältöä. Puolueettomuuspolitiikkaa käsittelevä osuus oli hänestä turhan raskas vaikkakin hyvä. Puunjalostusteollisuuden osalta tuli moderniutta korostaen kertoa jatkojalosteista paperista ja kartongista eikä raaka-aineesta sahatukeista.

Tekstin mainitsevat rallikuskit olivat Wihtolin mukaan Japanissa tuntemattomia, samoin kriitikko Atkinson. Suurlähettiläs saneli uuden luonnoksen pahoitellen, ettei ollut juuri ehtinyt syventyä tehtävään. Teksti olikin jo myöhässä. Ministeriössä Wihtolin kirje sai kriittisen vastaanoton, ja sisäisessä viestinnässä kirjeen marginaaliin sutaistu merkintä ivasi: "Miksei syvenny, kun on niin innostunut Exposta muuten!"[81](#)

Koska luonnostelu venyi, suurlähetystö laati lopulta tekstin ilman tarkempaa ohjeistusta ulkoministeriöltä. Ministeriö salli siis kiireessä Tokion-lähetystölle melko vapaat kädet Suomi-kuvan määrittelyyn, tosin yhteisesti tunnettujen päälinjojen puitteissa, ja jätti kaukoedustuston omilleen. Suurlähetystö uudisti tekstiä tehostaen ajantasaisen maakuvan esittelyä mutta turvautui erityisesti luontokuvauksen osalta Japanissa jo tuttuihin, hyvin vastaanotettuihin harmonisiin erämaamaisemiin ja kylmien olojen kiehtovuuteen. Lopullinen versio selosti: "kolmannes Suomen pinta-alasta sijaitsee napapiirin pohjoispuolella"; "eteläistä ja keskeistä Suomea, jossa suurin osa suomalaisista asuu, peittävät valtavat mänty-, kuusi- ja koivumetsät ja täplittävät tuhannet järvet"; "kesäisin pohjoisin osa Suomea, Lappi, on keskiyön auringon maa"; sekä "Suomi on puolueeton maa, jolla on hyvät suhteet kaikkiin naapureihinsa". Skandinaavista kuvaa konstruointiin luonnehdinnalla "Suomen demokratia ja kulttuuri ovat vanhaa skandinaavista perua". Katse oli lännessä: historiaa Venäjän yhteydessä ei mainittu. Puolueettomuuden ja YK-yhteistyön kuvaukset säilytettiin. Teollisuusosio sai maininnat taidelasista ja tekstiileistä. Suurlähetystö tähdensi, että "suomalaiset elävät mukavasti lämpimissä taloissa ja monilla heistä on kesämökki tai sauna järven rannalla". Rallimaininnat korvattiin suomalaisilla oopperalaulajilla ja säveltäjillä, muun muassa tutulla vientivalvalla Sibeliuksella. Vanhan korkeakulttuurin maahan Japaniin arvioitiin tarvittavan Suomen eurooppalaisen, klassisen sivistyksen mainostusta.[82](#) Ministeriö hyväksyi version.[83](#)

Luonnosprosessissa tekstiin tarttui muiden Pohjoismaiden esittelyistä vaikutteita, jotka kiersivät Pohjoismaiden kesken. Alun perin "metsien ja järvien", "puolueettoman ulkopolitiikan" ja "edistyksellisen sosiaaliturvan, teollisuuden ja tieteen" maaksi kuvaili itseään Ruotsi. "Keskiyön auringon maa" oli puolestaan Norja, joka tosin teki itseään tunnetuksi myös valaanpyynnillä.[84](#) Luonnokset osoittavat, kuinka vaihdettavia, sekoittuvia ja yleispäteviä pohjoismaiset itsemäärittelyt tarpeen tullen olivat. Ainutlaatuisuuden sijaan tavoiteltiin samankaltaisuutta ja yhteenkuuluvuutta, eli osallistumisargumentaatiossa käytettyä ajatusta "yhteisestä rintamasta". Vahvuuksiksi arvioidut stereotyyppit jaettiin, sillä attributit sopivat maista jokaiseen, ja yhtenäisen Pohjolan kuvan katsottiin palvelevan kaikkien etuja.

TULEVAISUUDEN SUUNNANNÄYTTÄJÄNÄ

Skandinavian paviljonki, jossa kävi yhteensä 1,9 miljoonaa vierasta,[85](#) herätti ristiriitaisia reaktioita. Japanilainen lehdistö ylisti, kävijät hämmentyivät, ja pohjoismainen media tyrmäsi. Kokonaisuutena arvioiden Pohjoismaat leimautuivat sekä yhtenäiseksi yksiköksi, josta yksittäisiä maita oli vaikeaa tai mahdotonta erottaa, että tulevaisuuden yhteiskuntien etujoukoksi niin hyvässä kuin pahassa. Vaikutelman modernin elämän ristiriitaisuudesta voi päätellä hallinneen myös Suomesta näyttelyn osana syntynyttä kuvaa.

Näyttelyn kävijäkyselyssä lähes kaikki vastaajat arvioivat ympäristöteeman sopineen Osakan Expoon, vaikka useat kokivat

näyttelyn vaikeaselkoiseksi tai jopa käsittämättömäksi. Suurin osa kävijöistä ymmärsi, että näyttely käsitteli ympäristönsuojelua maailmanlaajuisena ongelmana, johon Pohjoismaat halusivat tarjota yhteistyöhön perustuvia ratkaisuja. Pienelle vähemmistölle syntyi kuva — kuten valmisteluvaiheessa pelättiin — että Pohjoismaat olivat edistyksellisen teollisuutensa takia pahasti saastuneita.[86](#) Japanilaismedioiden mielenkiintoa osoittivat lukuiset radion, television ja lehdistön yhteydenotot, ja paviljonkia käsiteltiin 40 televisio- tai radio-ohjelmassa ja jopa 700 lehtijutussa.[87](#) Paviljongin mediakontaktit oli keskitetty Pohjoismaiden yhteiselle edustajalle, informaatiopäällikkö Arild Iseggille. Näyttelyemännille, joita oli paikalla myös Suomesta, julkisuustyöhön osallistuminen oli vapaaehtoista.[88](#) Mediavastaanoton pääasiallisesti myönteistä sävyä selittivät ympäristöteeman ajankohtaisuus kaikkialla länsimaissa, Japanin kotimainen saasteongelma sekä lojaalius Expo-hankkeelle; negatiivinen julkisuus olisi diskreditoitunut koko Expoa Japanin arvovaltahankkeena.[89](#)

Ympäristönsuojeluteema sai näyttelyn erottumaan muista. ”Ilman tätä erityispiirrettä, toisin sanoen mikäli olisimme osallistuneet maiden esittelyillä, olisi pohjoismainen osallistuminen vaatimattomine satsauksineen luultavasti jäänyt huomattavasti vähemmälle huomiolle”, Isegg arvioi. Japanilaiset kohdistivat huomionsa joko suurvaltoihin tai selvästi erottuviin vierasmaalaisiin, joihin kuului ”joukko afro-aasialaisten kehitysmaiden paviljonkeja — sekä pohjoismainen paviljonki”.[90](#) Kielteistä julkisuutta tuli parissa tekniikkaa koskeneessa lehtikirjoituksessa. Näyttelytekniikkaa ei pidetty erityisen ”korkealaatuisena”, ”originellina” tai ”sopivana”, mutta näyttelyn pelasti teeman ”vakavahenkisen ja vilpittömän esittäminen”.[91](#) Positiivista palautetta tuli arkkitehtuurista, esimerkiksi paikallislehdissä ja aikakausjulkaisuissa, joiden mukaan Expon ”hienostelevien paviljonkien joukossa” skandinaavinen paviljonki erottui ”yksinkertaisella designillaan”.[92](#) sen arkkitehtien katsottiin välttäneen ”eksentrisyyden” ja ottaneen lähtökohdakseen ”modernin konservatismiin”.[93](#) ja paviljonkia pidettiin ”rakenteiltaan yksinkertaisena” vastakohtana ”huomiohakuisille rakennuksille sen ympärillä”.[94](#)

Skandinavian paviljonkia arvioitiin sekä suhteessa Japanin ympäristöongelmiin että muihin paviljonkeihin. Näyttelyä kiiteltiin uniikkiksi tulevaisuuden ideaaliksi: ”Siinä missä useat muut ulkomaiset paviljongit eivät keskity muuhun kuin oman maan esittelyyn, esiintyy Skandinavian paviljonki edukseen esittelemällä universaalia ongelmaa”.[95](#); ”Skandinavian paviljonki on ainoa, jonka näyttely on maailmannäyttelyn arvoinen”.[96](#); ”paviljonki muistuttaa, että maailmannäyttelyn tulee olla enemmän kuin vain festivaali”.[97](#) Japanin suurin päivälehti, yksi maailman laajalevikkisimmistä sanomalehdistä *Yomiuri Shimbun* piti paviljonkia edelläkävijänä, jonka esimerkki osoitti, mihin suuntaan näyttelyitä tulisi kehittää.[98](#) Lehden pääkirjoituksen mukaan Pohjoismaat ”tekevät todeksi kuvauksen ’kehittyneestä ja harmonisesta’ yhteiskunnasta, jossa ihminen saa arvonsa takaisin”.[99](#)

Paviljongin lisäksi lehtikirjoituksissa arvioitiin Pohjoismaita itseään. Pohjoismaita luonnehdittiin tunnetuiksi puhtaasta vedestään, ilmastaan ja modernista yhteiskunnastaan.[100](#), aktiivisiksi yhteistyössään niin ympäristönsuojelussa kuin muilla aloilla, sekä kuuluisiksi suurista metsistään, kauniista järvistään ja korkeasta elintasostaan.[101](#). Kiittävät kommentaarit heijastivat Pohjoismaiden tiedotustyön onnistumista.

Vastapainoa tarjosivat pohjoismaiset lehdet, joissa ruodittiin kaukaisen

Expo-hankkeen mielekkyyttä ylipäänsä sekä paviljongin välityksellä Pohjoismaista piirrettyä kuvaa erityisesti. *Helsingin Sanomat* kertoi huhtikuussa 1970 asiallisen skeptiseen sävyyn Pohjolan ”kaksista kasvoista” Expon ”ihmemaassa” eli ”kuninkaallisesta viikinkiravintolasta” ja ympäristönsuojelusta, joista vasta ensimmäinen, maittava ruokakulttuuri, oli voittanut yleisösuosiota. [102](#) *Talouselämä*-lehdessä diplomi-insinööri, ekonomi Pekka Mannio katsoi, että ”Skandinavian yhteisosasto on ottanut Expon pääteeman liiankin todesta [--]. Sävy on vuoroin leikkimielinen, vuoroin haudan vakava, mutta [--] se antaa nähdäkseen täysin vääristetyn kuvan pohjoismaisesta elinympäristöstä ja kulttuurin sävystä”. Pohjolan maineen pelastivat vain voileipäravintola ja kauniit vaaleat tarjoilijat. [103](#) Tiukinta kritiikkiä esitti Ruotsin Teollisuusliiton *Industriförbundet Tidskrift* -lehdessä liiton varapuheenjohtaja Erik Braunerhielm, jonka mukaan näyttely oli skandaali, jossa ”muotitietoiset asiantuntijat vääristivät hyvän idean” ja joka ”vahingoitti Pohjoismaiden imagoa”. [104](#) *Svenska Dagbladet* uutisoi Braunerhielmin kannanotosta otsikolla ”Skandinaavinen fiasko maailmannäyttelyssä” kuvaten, että paviljongissa pyöri sekalaisia kuvia ”jalkapallo-ottelusta, autonromusta, laiduntavista lehmistä, voileipäpöydästä, kerrostaloista, tehtaista ja lapsista, jotka näyttävät tulleen Italiasta tai Turkista”. Braunerhielmin mukaan teknisesti esitys oli ”edistynyt länsimainen taidejippo”, ”vaikuttava mutta käsittämätön”. [105](#) Tanskalaisessa *Politiken*-lehdessä puolestaan paviljongin väitettiin herättäneen poliittista levottomuutta ja ärsyttäneen Japanin hallitusta. Iseggin mukaan kuitenkin niin Japanin hallitus- kuin oppositiopiirit arvostivat Pohjoismaiden panosta, joka päinvastoin edisti ympäristönsuojeludebatin vahvistumista Japanissa. [106](#)

Pohjoismaisessa kriittisessä keskustelussa vaadittiin Osakan Expo-kokemuksen seurauksena yhteisesiintymisten arviointia ja kehittämistä [107](#) tai jopa niistä kokonaan luopumista. Expo’70 jäi viimeiseksi Pohjoismaiden kylmän sodan ajan maailmannäyttely-yhteisesiintymiseksi, sillä seuraava universaali Expo järjestettiin Espanjan Sevillassa vasta 1992, jolloin Suomi osallistui omalla Helvetinkolupaviljongillaan. [108](#)

JOHTOPÄÄTÖKSET

Edellä on pyritty vastaamaan kysymyksiin, miten, miksi ja millaista Suomi-kuvaa Osakan Expo’70-maailmannäyttelyssä luotiin, millaisen vastaanoton Pohjoismaiden yhteisnäyttely sai ja mitkä seikat vaikuttivat Expossa levitettyyn Suomi-kuvaan. Näiden kysymysten rinnalla tarkasteltiin Suomen esittämistä suhteessa alueelliseen ylätasoon, eli suhteessa Pohjoismaiden keskinäiseen osallistumislogiikkaan ja Skandinavian paviljonkiin ylikansallisena hankkeena.

Yhteenvetona havaitaan, että Suomen maakuvan rakentamisen lähtökohtia Osakassa määrittivät ulkopolitiikan keskeisyys lävistävänä motiivina Suomen kansainvälisessä kanssakäymisessä, pienen kansantalouden realiteetit, riippuvuus muista Pohjoismaista sekä vähitellen tehostumassa ollut vienninedistäminen Itä-Aasiaan. Suomen näyttelyosallistumisten pitkää linjaa on Smedsin ja MacKeithin mukaan hallinnut 1930-luvulta lähtien ”uuden uljaan suomalaisen”, modernisoituvan kotimaan kansainvälisiin tarpeisiin luodun omakuvan esittely. [109](#) Osakassa Suomi profiloitui nykyaikaiseksi skandinaaviseksi ympäristönsuojelumaaksi ja tulevaisuuden teollisuusyhteiskunnan ratkaisukeskeiseksi airueksi — tosin ikään kuin puolivahingossa pohjoismaisten naapureidensa vetoavulla. Suomi suostui

yhteisesiintymiseen välttääkseen poisjäännin negatiiviset vaikutukset, eli erityisesti puolueettomuuspolitiikkaansa kohdistuneiden epäilysten voimistumisen ja Pohjoismaiden yhteenliittymän nauttiman vaikutusvallan ulkopuolelle jäämisen, sekä toissijaisemmin vienninedistämisen laiminlyömisestä. Valinta osoittautui voitoksi maakuvalle, vaikkakaan ei ristiriidattomasti. Suomen esittäminen oli tiukasti sidottu muiden Pohjoismaiden esittämiseen, ja Suomen kuvan sekoittuminen Pohjoismaiden kuviin oli toivottua julkisuutta.

Skandinavian paviljongin näkyvyys Japanissa oli pääosin positiivista, ja selvän kielteisiä arvioita esittivät vain pohjoismaiset arvostelijat. Expon Suomi-kuva koostui — joidenkin kävijöiden mielestä sekavasta — kattauksesta yhtäältä Pohjoismaille omintakeisia ja toisaalta kansainvälisesti tuttuja ilmiöitä: Esillä oli talouskasvun ja urbaanin elämän varjopuolia, toisaalta puhtaan luonnon idylliä ja Pohjoismaiden tieteellisteknistä yhteistyötä. Paviljongin ravintolan suosion takia kuvaan kuuluivat myös arkiset aiheet ”hiillostetusta lohi Finlandiasta” Koskenkorva-vodkaan.¹¹⁰ Koska näyttelyn kuvashow ei erotellut Pohjoismaita toisistaan, Suomi-kuvaa oli vaikeaa tai mahdotonta erottaa muiden Pohjoismaiden maakuvista. Suomen Tokion-suurlähetystössä paviljongin teemaa pidettiin kaupallisten intressien kannalta epäonnisena¹¹¹ mutta huomioarvoltaan menestyksenä. Kiinnostus Suomeen kasvoikin:

”Skandinavian paviljonki ja samalla Suomi [sai] ympäristönsuojeluteemallaan runsaasti huomiota ja saastekysymystä koskevia tiedusteluja suurlähetystölle”. Expo piristi myös Japanin-matkailua, sillä maailmannäyttelyssä vieraili satoja suomalaisturisteja.¹¹²

Esittämisen keinovalikoimassa kansallisia eroja tehtiin tiedotusaineistolla ja ”kansallispäivillä”. Suomalaisen asennoituminen tiedottamiseen näyttäytyi kuitenkin Helsingissä ulkoministeriössä penseänä ja Tokion-suurlähetystössä resurssipulan rajoittamana: määrällisesti tiedotusaineisto hävisi muille Pohjoismaille. Sisällöllisesti Pohjoismaiden esittelyyn käytetyt määreet sekoittuivat ja liittivät Suomen näin alueelliseen yläkäsitteeseen kansallisen profiilin rakentamisen sijaan, mikä sopi yhteen osallistumisen imagopoliittisten syiden kanssa. Toteuttamalla ulkopolitiikasta käyttövoimansa ammentanutta imagopolitiikkaansa Suomi tuli hankkineeksi positiivista näkyvyyttä ja kehittäneeksi japaninkielistä tiedottamistaan, mikä tuki Suomen maakuvan myöhempää kehitystä sekä kaupallisten ja kulttuuristen suhteiden laajenemista Itä-Aasiassa jatkossa. Maantieteellisen etäisyyden on tulkittu korostavan yksinkertaisia, vertauskuvallisia mielikuvia ja paljastavia tyyppi-aihteita,¹¹³ mutta etäisyyden voi nähdä myös summentavan mielikuvia ja sulauttavan yhteen maantieteellisesti läheisiä pieniä yksiköitä. Suomen maine kehittyi Aasian ensimmäisessä maailmannäyttelyssä muiden Pohjoismaiden tiedotusponnistusten kautta. Osakan Expon tapaus osoittaa, että mitä kauempana yhteispohjoismaisia tapahtumia järjestettiin, sitä tiiviimmäksi kävi jo kustannussyistä linkki Pohjoismaiden välillä. Kaukaisessa Japanissa, jossa yksi Pohjoismaa edusti koko epämääräisesti hahmottuvaa Pohjoismaiden aluetta, mielikuvat suomalaisuudesta sekoittuivat yhtä lailla epäselväreajaisiin mielikuviin Skandinaviasta. Sekoittumista vahvisti Expossa jaettu yhteinen ”skandinaavinen” tiedotusaineisto.

Selvimmän Suomen esittämistä Osakassa hallitsi poikki- ja ylikansallisen tason dominanssi kansallisen tason kustannuksella. Gloverin mukaan Pohjoismaisen identiteetin esittäminen oli neuvotteluprosessi, jota

rajoittivat sekä kuvitelmat Expo-yleisön tarpeista että Pohjoismaiden vallanjako.[114](#) Suomi-kuvaa muovasi siis myös institutionaalinen epätasapaino Pohjoismaiden välillä niin ympäristökysymyksessä kuin tiedotustoiminnassa: alueen määrittelyä dominoi Ruotsi, jonka hallinnossa sekä ympäristönsuojelu että julkisuusdiplomatia olivat Suomea paremmin resursoituja. Epäsymmetria johti epätasapainoon yhteisestä representaatiosta neuvoteltaessa.[115](#) Ruotsissa maakuvan rakentaminen oli tehokkaammin keskitettyä — pääasiassa Svenska institutetiin ja Kollegiet för Sverige-information i utlandetiin[116](#) — ja julkinen keskustelu ympäristöongelmista pidemmällä, kun taas Suomessa imagopolitiikan koordinaatio oli hajanaisempaa ja ympäristökysymys työllisti vasta kourallisen virkamiehiä. Ruotsin etulyöntiasema muokkasi ratkaisevasti tapaa, jolla Suomi tuli esitetyksi. Pohjoismaiden neuvoston tuki puolestaan tarjosi yhteisesiintymisille kansallisen tason ylittävän kannustimen.

Vaikka Suomen esittäminen oli kylmän sodan maailmantilanteessa tarkkaan harkittua, Osakan Exossa Suomi-kuvan rakentaminen oli siis lähtökohdiltaan reaktiivista ja passiivista. Toisaalta näyttelyn käytännön toteutuksen parissa ponnistelleet tahot, kuten Suomen Messujen kauppaneuvos Herold ja Tokion-suurlähetystö, ymmärsivät osallistumisen julkisuusarvon. Kokonaisuutena arvioiden Suomi ei kuitenkaan täysin kontrolloinut itseensä kohdistuvaa määrittelyä päätöksenteon painopisteen ollessa Skandinaviassa. Tehokkaan maakuvaviestin on todettu sekä vangitsevan yleisön huomion jollakin tunnistettavalla ja yleismaailmallisella että esittävän kuvailun kohteena olevan alueen kiinnostavana ja erityisenä.[117](#) Alueellisessa mittakaavassa Pohjoismaat onnistuivat puhuttelevan viestin luomisessa Osakan Exossa hyvin, huolimatta Skandinavian paviljongin ajoittain saamasta hämmennyneestä kävijäpalautteesta. Paviljonki oli sekä kansainvälisesti relevantti että ainutlaatuinen ja erottuva. Kansallisella tasolla maakuvaviestit jäi kuitenkin auttamattoman epätarkaksi — Suomen eduksi.

Kirjoittaja valmistelee Turun yliopistossa poliittisen historian väitöskirjaansa suomalaisesta maakuvatyöstä Japanissa kylmän sodan kaudella.

LÄHDELUETTELO

Arkistolähteet

Kansallisarkistossa (KA) Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto (KTM)

Kauppaosasto, kotimaankauppatoimisto Ha 5 Osakan maailmannäyttely 1970

Kauppaosasto, kotimaankauppatoimisto Ha 6 Osakan maailmannäyttely virallinen raportti 1970

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA)

60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.—13.9.1970 I

60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.—13.9.1970 II

60 D 3 Japani, Osastopääl. P. Uusivirran & valtioneuvos K. A. Fagerholmin osallistuminen Expo 70:n Suomi-päivään 6.4.1970

60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 1970 Japanin sl:n lähettämää aineistoa

60 D 3 Japani, Ympäristönsuojeluseminaari Expon Skandinavian paviljongissa syysk. 1970

Urho Kekkosen arkisto (UKK-A)

Valokuva-albumi, In commemoration of the official visit of His Excellency the Councillor of State of Finland and Mrs. Karl-August Fagerholm, April 3rd to 7th, 1970, Government of Japan

Sanoma- ja aikakauslehdet

Jääskeläinen, Juha, Kaakko, Juha, Rouhiainen, Petri, Sanaksenaho Matti & Tirkkonen, Jari. Helvetinkolu. Suomen paviljonki Sevillan maailmannäyttelyssä. *Arkkitehti* 4—5/1992, 40—46.

MacKeith, Peter. Arkkitehtuurin Suomi-kuva Sevillan maailmannäyttelyssä. [Suomentanut englannista Jaana Leppo.] *Arkkitehti* 4—5/1992, 48—50.

Mannio, Pekka. Expo 70 — tekokuva Japanin talouselämän rintapielessä. *Talouselämä* 21/1970 (28.5.1970), 576, 580—581.

Mentula, Perttu. Skandinavian paviljonki Osakan maailmannäyttelyssä. *Arkkitehti* 7/1970, 70—71.

Verkkola, Matti. Maailman suurin Expo juhlii Suomea huomenna. Pohjolan valtteina ruoka ja ympäristön suojele. *Helsingin Sanomat* 5.4.1970, 15.

Televisio-ohjelmat

Miten edustamme [otteita]. Yleisradio 6.12.1967. Katsottavissa YLE Elävässä arkistossa. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/10/31/suomi-kuva-jasuomi-matkailumaana> (luettu 15.7.2018).

Internet-lähteet

Bureau International des Expositions (BIE) verkkosivusto <https://www.bieparis.org/site/en> (luettu 30.8.2018).

The Club of Rome. History. Rooman Klubin verkkosivuilla <http://www.clubofrome.org/about-us/history/> (luettu 5.5.2018).

Suomen Pekingin-suurlähetystö. Historia. Suomen Pekingin-suurlähetystön verkkosivuilla <http://www.finland.cn/public/default.aspx?nodeid=35189&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018).

Suomen Shanghai-pääkonsulaatti. Historia. Suomen Shanghai-pääkonsulaatin verkkosivuilla <http://www.finland.cn/public/default.aspx?nodeid=35190&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018).

Suomen Soulin-suurlähetystö. Historia. Suomen Soulin-suurlähetystön verkkosivuilla <http://www.finland.or.kr/public/default.aspx?nodeid=35153&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018).

Kalela, Jaakko. Suomi kylmässä sodassa 1943—1991. Artikkelin perustuen esitelmään Suomen geopoliittisen seuran Louhisaari-seminaarissa (*Suomen itsenäisyys ja geopolitiikka Euroopassa, itsenäisyyden säilyttäminen*) Turussa 26.8.2017. Suomen Geopoliittisen Seuran

verkkosivuilla <http://sgseura.fi/index.php/lisaae-artikkeleita/67-jaakkokalela> (luettu 29.8.2018).

Lindblom, Arto & Lindblom, Taru & Lehtonen, Miikka J. *A Study on Japanese's Images and Beliefs on Finland, Sweden and Denmark. Key results and conclusions.* Raportti 9.6.2016, Aalto-yliopisto, Turun yliopisto ja Tokion yliopisto. VisitFinlandin verkkosivuilla [http://87.108.50.97/reliis/REL_LIB.NSF/0/2FE86B1867E48DE2C225802600225BE7/\\$FILE/Nordic%20Image](http://87.108.50.97/reliis/REL_LIB.NSF/0/2FE86B1867E48DE2C225802600225BE7/$FILE/Nordic%20Image) (luettu 1.3.2018).

Suomen Soulin-suurlähetystö. Maatiedosto Pohjois-Korea. Kahdenväliset suhteet. Suomen Soulin-suurlähetystön verkkosivuilla <http://www.finland.or.kr/public/default.aspx?nodeid=43269&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018).

Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1970. Tasavallan presidenttien uudenvuodenpuheet, kokoelma "Kekkosen puheet" Kotimaisten kielten keskuksen aineistopalvelussa http://kaino.kotus.fi/korpus/teko/meta/presidentti/kekkonen/kekkonen_1970_rdf.xml (luettu 5.5.2018).

Ympäristöministeriö 20, 1983—2003. Ympäristöministeriön historiikki, tammikuu 2007. Ympäristöministeriön verkkosivuilla <http://www.ym.fi/fiFI/Ajankohtaista/Julkaisut/Esitteet> (luettu 1.9.2018).

Tutkimuskirjallisuus

Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Lontoo, Verso 1983.

Backer, Catharina. *Nordic Cooperation on Expo'70.* Pro gradu, Arkeologian, konservoinnin ja historian laitos, humanistinen tiedekunta, Oslo yliopisto, Oslo 2014.

Benedict, Burton. International Exhibitions and National Identity. *Anthropology Today* 7:3 (June 1991), 5—9.

Borg, Olavi. Vihreät — vihreä liike politiikassa. Teoksessa Ilmo Massa & Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle.* Gaudeamus, Helsinki 1991, 180—194.

Clerc, Louis. Suomi-brändin rakentaminen alkoi jo ennen itsenäisyyttä. *Kanava* 6 (2011), 25—30.

Clerc, Louis. Reputation by Committee? Finland's Committee for International Information, 1988—1990. *The Hague Journal of Diplomacy* 9 (2014), 176—210.

Clerc, Louis. Ulkoasiainministeriö ja Suomen maakuvapolitiikan koordinointi kylmän sodan aikana. Teoksessa Virpi Kivioja, Olli Kleemola & Louis Clerc (toim.) *Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomea on rakennettu,* Docendo, Jyväskylä 2015a, 188—216.

Clerc, Louis. "Gaining recognition and Understanding on her own terms". The Bureaucracy of Finland's Image Policy, 1948—66. Teoksessa Louis Clerc, Nikolas Glover & Paul Jordan (toim.) *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries.* Brill Nijhoff, Leiden 2015b, 154—172.

Clerc, Louis. Variables for a history of small states' imaging practices. The case of Finland's "international communication" in the 1970s—1980s. *Place Branding and Public Diplomacy* 12:2 (2016), 110—123.

Clerc, Louis & Glover, Nikolas. Introduction. Representing the Small States of Northern Europe. Between Imagined and Imaged Communities. Teoksessa Louis Clerc, Nikolas Glover & Paul Jordan (toim.) *Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries*. Brill Nijhoff, Leiden 2015, 1—20.

Connah, Roger. *Finland. Modern Architectures in History*. Reaktion Books, Lontoo 2005.

Connors, Lesley, Gomersall, Lydia, Hunter, Janet, Kaneko, Anne & Martin, Peter. Britain at Expo'70 in Osaka. Teoksessa Hugh Cortazzi (toim.) *Japan experiences. Fifty years, One hundred views. Post-War Japan Through British Eyes*. Japan Society Publications, Surrey 2001.

Cull, Nicholas J. *The Cold War and the United States Information Agency. American Propaganda and Public Diplomacy, 1945—1989*. Cambridge University Press, New York 2009.

Findling, John E. & Pelle, Kimberly D. *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851—1988*. New York, 1990.

Franks, Penelope. The Path of Economic Development from the Late Nineteenth Century to the Economic Miracle. Teoksessa Sven Saaler & Christopher W. A. Szpilman (toim.) *Routledge Handbook of Modern Japanese History*. Routledge, Oxon 2017, 267—278.

Fält, Olavi K. Suomen kuva Japanissa 1939—1944. *Faravid* 3 (1979), 166—197.

Fält, Olavi. K. The influence of Finnish-Japanese cooperation during the Russo-Japanese War on relations between Finland and Japan in 1917—1944. Teoksessa Motojirō, Akashi, Chiharu Inaba, Olavi K. Fält & Antti Kujala (toim.) *Rakka ryūsui. Colonel Akashi's report on his secret cooperation with the Russian revolutionary parties during the Russo-Japanese war*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1988, 177—196.

Fält, Olavi K. Introduction. Teoksessa Kari Alenius, Olavi K. Fält & Seija Jalagin (toim.) *Looking at the Other. Historical Study of Images in Theory and Practise*. Oulun yliopisto, Oulu 2002, 7—11.

Glover, Nikolas. *National Relations. Public Diplomacy, National Identity and the Swedish Institute 1945—1970*. Nordic Academic Press, Lund 2011.

Glover, Nikolas. Unity exposed. The Scandinavia Pavilions at the World Exhibitions in 1967 and 1970. Teoksessa Jonas Harvard & Peter Stadius (toim.) *Communicating the North. Media Structures and Images in the Making of the Nordic Region*. Ashgate, Surrey 2013, 219—240.

Gold, John R. & Gold, Margaret M. *Cities of Culture. Staging International Festivals and the Urban Agenda, 1851—2000*. VT, Aldershot 2005.

Haila, Yrjö. Johdanto. Mikä ympäristö? Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.) *Ympäristöpolitiikka*. Vastapaino, Tampere 2001a, 9—20.

Haila, Yrjö. "Ympäristöherätys". Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.) *Ympäristöpolitiikka*. Vastapaino, Tampere 2001b, 21—46.

Hakovirta, Harto. *Duality of Target and Image Links as Problems of Image Policy. The Case of Finland*. Tampereen yliopisto, Tampere 1976.

Hakovirta, Harto. Finland as a "Friendly Neighbor" and Finland as an "Independent Western Democracy". An illustrative case study on the problems of image policy. Teoksessa G. M. Bonham et al. (toim.) *Thought and Action in Foreign Policy*. Springer, Basel 1977.

Hägglöf, Ingemar. *Kauppatöiden päiväkirja*. Otava, Helsinki 1991.

Ipatti, Laura. At the Roots of the 'Finland Boom'. The Implementation of Finnish Image Policy in Japan in the 1960s. *Scandinavian Journal of History* (julkaistu sähköisesti 24.8.2018), 1—28. DOI: [10.1080/03468755.2018.1502680](https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1502680).

Jalagin, Seija. *Japanin kutsu. Suomalaiset naislähetit Japanissa 1900—1941*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.

Jansen, Marius B. *The Making of Modern Japan*. Harvard University Press, Cambridge 2002.

Jokinen, Pekka & Järvikoski, Timo. Ympäristökysymysten ideologinen luonne ja ympäristöliike. Teoksessa Juhani Pietarinen, Pekka Jokinen, Timo Järvikoski, Jukka Hoffrén & Jaana Gustafsson. *Ympäristönsuojelu ja yhteiskunta*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Vammala 1997, 86—93.

Järvikoski, Timo. Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa. Teoksessa Ilmo Massa & Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*. Gaudeamus, Helsinki 1991, 162—179.

Kettunen, Pauli. *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere 2008.

Kinnunen-Härmälä, Tuija (toim.) *Suomalais-japanilaisia suhteita 1935—1985. Lähetystyötä, politiikkaa, kulttuurivaihtoa*. Suomalais-japanilainen yhdistys 4. Suomalais-japanilainen yhdistys, Helsinki 1985.

Lindblom, Arto & Lindblom, Taru & Lehtonen, Miikka J., & Wechtler, Heidi. A Study on Country Images, Destination Beliefs, and Travel Intentions. A Structural Equation Model Approach. *International Journal of Tourism Research* 20:1 (2018), 1—10.

Lähteenkorva, Pekka & Pekkarinen, Jussi. *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918—1945*. WSOY, Helsinki 2004.

Lähteenkorva, Pekka & Pekkarinen, Jussi. *Idän etuvartio? Suomi-kuva 1945—1981*. WSOY, Helsinki 2008.

MacKeith, Peter B. & Smeds, Kerstin. *The Finland Pavilions. Finland at the Universal Expositions 1900—1992*. Kustannus Oy City, Tampere 1993.

Marklund, Carl. A Swedish Norden or a Nordic Sweden? Image Politics in the West during the Cold War. Teoksessa Jonas Harvard ja Peter Stadius (toim.) *Communicating the North*. Ashgate, Surrey 2013, 263—288.

Marklund, Carl & Stadius, Peter. Acceptance and Conformity. Merging Modernity with Nationalism in the Stockholm Exhibition in 1930. *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research* 2 (2010), 609—634.

Mattie, Erik. *World's Fairs*. Princeton Architectural Press, New York 1998.

Mitsui, Hideko. Moomintroll and Finland in Japan's Social Imaginary.

Journal of the Finnish Anthropological Society 37:1 (2012), 5—21.

Momose, Hiroshi. Japan's Relations with Finland, 1919—1944, as Reflected by Japanese Source Materials. *Slavic Studies* 17 (1973), 1—39.

Momose, Hiroshi. *70 vuotta japanilais-suomalaisia diplomaattisuhteita. Suomen kuva japanilaisen tutkijan näkökulmasta. Esitelmä Paasikiviseuran kokouksessa 18.1.1989.* Paasikivi-seuran monistesarja 86. Paasikivi-seura, Helsinki 1989.

Musiał, Kazimierz. *Roots of the Scandinavian Model. Images of Progress in the Era of Modernisation.* Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2002.

Myllyntaus, Timo. Ympäristöhistorian näkökulma. Teoksessa Ilmo Massa & Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle.* Gaudeamus, Helsinki 1991, 93—114.

Niskanen, Eija. Muumibrändi Japanissa. Verkkojulkaisussa *Finnanimation. Animaatioala Suomessa vuonna 2010.* Network of Finnish Animation Producers (2010), 36—44. Verkossa Tove Jansson -seuran sivuilla <http://www.tovejanssonseura.fi/binary/file/-/id/5/ffd/21/> (luettu 24.8.2018). Nye, Joseph S. Jr. Soft Power. *Foreign Policy* 80 (1990), 153—171.

Pakkasvirta, Jussi. Suomen maabrändin historiallinen kritiikki. Kirja-arvio teoksesta Pauli Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me.* Vastapaino 2008. *Tieteessä tapahtuu* 1 (2009), 55—56.

Sahi, Juha. *Verkostot kaukaiseen itään. Suomen kauppasuhteet Japaniin 1919—1974.* Oulun yliopisto, Oulu 2016.

Smeds, Kerstin. The Image of Finland at the World Exhibitions 1900—1992. Teoksessa Peter B. MacKeith & Kerstin Smeds (toim.) *The Finland Pavilions. Finland at the Universal Expositions 1900—1992.* Kustannus Oy City, Tampere 1993, 12—105.

Smeds, Kerstin. *Helsingfors — Paris. Finland's utveckling till nation på världsutställningarna 1851—1900.* Svenska litteratursällskapet i Finland & Suomen historiallinen seura, Helsingfors 1996.

Smeds, Kerstin. "Missä Suomen sielu on asuva". Suomi maailmannäyttelyissä viime vuosisadan lopulla. *Tieteessä tapahtuu* 15:2 (1997). Verkossa <https://journal.fi/tt/article/view/58708/20273> (luettu 1.9.2018).

Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö I. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkonen kaudella 1956—1969.* Ulkoasiainministeriö, Helsinki 2003.

Soikkanen, Timo. *Presidentin ministeriö II. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkonen kaudella 1970—1981.* Ulkoasiainministeriö, Helsinki 2008.






Torvinen, Juha. Johdatus ekomusikologiaan. Musiikintutkimuksen vastuu ympäristökriisin aikakaudella. *Etnomusikologian Vuosikirja* 24 (2012), 8—34. Verkossa <https://etnomusikologia.journal.fi/article/view/66810/27123> (luettu 7.9.2018).

Trachtenberg, Marc. *The Craft of International History. A Guide to Method*. Princeton University Press, Princeton 2006.

Valaskivi, Katja. Circulating a Fashion. Performance of Nation Branding in Finland and Sweden. *Place Branding and Public Diplomacy* 12:2—3 (2016), 139—151.

Veijalainen, Kari. Miten suomalaista kulttuuria on tehty tunnetuksi Japanissa? Julkaisussa Tuija Kinnunen-Härmälä (toim.) *Suomalaisjapanilaisia suhteita 1935—1985. Lähetystyötä, politiikkaa, kulttuurivaihtoa*. Suomalais-Japanilainen Yhdistys 4. Suomalais-japanilainen yhdistys, Helsinki 1985, 61—70.











Visuri, Pekka. *Suomi kylmässä sodassa*. Otava, Helsinki 2006.

1. Otsikon "saastenäyttely" ja "saasteongelmanäyttely" olivat suomalaismedian nimityksiä Osakan vuoden 1970 maailmannäyttelyn Skandinavian paviljongin näyttelylle, jonka virallinen otsake oli "Ympäristönsuojelu teollistuneessa yhteiskunnassa". Termiä käytti muiden muassa sisustusarkkitehti Perttu Mentula näyttelyarviossaan *Arkkitehti*-lehdessä. Mentula, Perttu. Skandinavian paviljonki Osakan maailmannäyttelyssä. *Arkkitehti* 7/1970, 70—71. 
2. Expo'70 oli maailmannäyttelyitä valvovan Bureau International des Expositions'n (BIE) hyväksymä ensimmäisen kategorian yleisnäyttely. Näyttelyperinteen aloitti Lontoossa 1851 järjestetty Suuri näyttely. Osakan Expo mursi tradition Eurooppa-keskeisyyttä ja kuvasti globaalin kehityksen painopisteen siirtymistä Itä-Asiaan. Expo'70:ä edelsi Montrealin maailmannäyttely 1967 ja seurasi Sevillan maailmannäyttely 1992. Suomi osallistui maailmannäyttelyihin Lontoon ensimmäisestä näyttelystä lähtien. Oma paviljonki, toisin kuin Osakassa, Suomella oli 1970-luvulla tultaessa ollut vuosina 1889, 1900, 1930, 1935, 1937, 1939 ja 1958. Smeds 1993, 9; myös Smeds 1996, Smeds 1997; Mattie 1998; Benedict 1991, 5—9; BIE:n verkkosivu Past Expos – A short history of Expos, <https://www.bieparis.org/site/en/past-expos-a-short-history-of-expos> (luettu 7.9.2018); *ibid.*, Expo 1851 London, välilehti The Expo, <https://www.bieparis.org/site/en/1851-london> (luettu 7.9.2018); *ibid.*, Expo 1970 Osaka, välilehdet At a glance ja The Expo, <https://www.bieparis.org/site/en/1970-osaka> (luettu 7.9.2018). 
3. BIE, Expo 1970 Osaka, välilehti At a glance, <http://www.bieparis.org/site/en/1970-osaka> (luettu 7.9.2018); Mattie 1998, 235—243. 
4. Vuodesta 1868 alkaneista Meiji-uudistuksista Jansen 2002, 333—413; talouskasvusta Meiji-kaudelta toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan Franks teoksessa Saaler ja Szpilman 2017, 267—278. 
5. Soikkanen 2003, 77—99, 115—119, 309—364; Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 115—121, 129—139; Sahi 2016, 636—651. Ulkoasiainministeriö (UM) tiedusteli 1967 Suomen teollisuuspiirien intressejä Japaniin, ja Suomen Teollisuusliitto kannatti vienninedistämistä, josta Sahin mukaan tulikin tuloksellista. Ensimmäinen kaupallinen sihteeri aloitti Tokion-suurlähetystössä 1970, mikä linkittyi kauppapolitiikan aktivoitumiseen näyttelyissäkin. Sahi 2016, 651. 
6. Engl. *public diplomacy*. Suomessa oli pitkään käytössä omat kotimaiset termit, mutta toiminnan periaate oli maailmalta tuttu. Clerc

- 2015a, 145–172, Clerc 2015b, 145–172. [P]
7. Suomen osalta Soikkanen 2003, 360–364; Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 101–109, 115–121, 345–351; Clerc 2015, 188–217.
Ruotsin osalta Glover 2013, 221–223, Marklund 2013, 263–288.
Yhdysvalloista Cull 2009. [P]
 8. Lähteenkorva ja Pekkarinen 2004, 12–13. [P]
 9. Kuva- tai imagopolitiikasta (*image policy*) Hakovirta 1976, Hakovirta 1977. [P]
 10. 2000-luvulla Suomessa niin diplomaattien kuin tutkijoidenkin käsitteistöön on vakiintunut julkisuusdiplomatia-termin lisäksi kansainvälisten esikuvien mukainen maabrändäys-termi (*nation branding*). Clerc 2015a, 189–192; Valaskivi 2016, 142–143; televisioohjelma *Miten edustamme*, Yleisradio 6.12.1967, YLE Elävä arkisto <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/10/31/suomi-kuva-ja-suomimatkaailumaana> (luettu 15.7.2018), kohdat 2:10–4:00, 6:00–7:47. [P]
 11. Ulkoisista kuvista ja omakuvista esim. Musiał, jonka mukaan kylmässä sodassa ”edistyksellinen” kuva Skandinaviasta syntyi diskursiivisessa todellisuudessa, jota hahmotti aluetta koskevien ulkomaisten kuvien ja alueen asukkaiden omien mielikuvien vuorovaikutus. Musiał, 2002, 20–21. [P]
 12. Pehmeästä vallasta Nye 1990; maakuvatyön motiiveista Clerc 2015a, 189–190; Clerc 2014, 180–183. [P]
 13. Kettunen 2008, 16. [P]
 14. Kettunen 2008, 21. [P]
 15. Kuvitelluista yhteisöistä Anderson 1983; imagotyöstä kuvitellun yhteisön kuvaamisena ulospäin Clerc ja Glover 2015; kansallisen ”meidän” kritiikistä Kettunen 2008; ks. myös keskustelua kirjaarvostelussa Pakkasvirta 2009; kansainvälisestä historiasta metodisena lähtökohtana Trachtenberg 2006. [P]
 16. Glover 2013, 219–220. [P]
 17. Glover on käsitellyt erityisesti Ruotsin osuutta Expossa artikkelissaan *Unity Exposed: The Scandinavia Pavilions at the World Exhibitions in 1967 and 1970* teoksessa *Communicating the North*, toim. Harvard ja Stadius 2013 sekä väitöskirjassaan *National Relations: Public Diplomacy, National Identity and the Swedish Institute 1945–1970* (2011). Backerin pro gradu *Nordic Cooperation on Expo’70* (Oslo yliopisto 2014) käsittelee pohjoismaista yhteistyötä ruotsalaisen ja norjalaisen aineiston perusteella. Pohjoismaista näyttelyosallistumista ovat tarkastelleet toista maailmansotaa edeltävältä ajalta Margit Mogensen, *Eventyrets tid: Danmarks deltagelse i verdensutstillingerne 1851–1900* (Kööpenhamina 1993), Kerstin Smeds, *Helsingfors–Paris: Finland’s utveckling till nation på världsutställningarna 1851–1900* (Helsinki 1996), Ylva Habel, *Modern Media, Modern Audiences: Mass Media and Social Engineering in the 1930s Welfare State* (Stockholm 2002) sekä Carl Marklund ja Peter Stadius, ”Acceptance and Conformity: Merging Modernity with Nationalism in the Stockholm Exhibition in 1930”, *Culture Unbound* 2 (2010): 609–634.
Maailmannäyttelyistä myös esim. Gold & Gold 2005 ja Findling & Pelle 1990. [P]
 18. Sahi 2016. [P]
 19. Smeds 1993, Osakan Exposta 96–98. [P]

20. Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008; Soikkanen 2003; Clerc 2015a; Clerc 2015b. [\[P\]](#)
21. "Finland's contribution to the Osaka World Fair, like that of the other Scandinavian countries, was so modest that it can be considered almost parenthetical in the long series of such ventures." Smeds 1993, 96. Ellei toisin mainita, käännökset englanninkielisestä tutkimuskirjallisuudesta sekä englannin-, ruotsin- ja norjankielisistä alkuperäislähteistä suomeen ovat tekijän. [\[P\]](#)
22. Suomen ja muiden Pohjoismaiden maabrändeistä Japanissa Lindblomin, Lindblomin ja Lehtosen raportti 9.6.2016, Visit Finlandin verkkosivuilla [http://87.108.50.97/relis/REL_LIB.NSF/0/2FE86B1867E48DE2C225802600225BE7/\\$FILE/Nordic%20](http://87.108.50.97/relis/REL_LIB.NSF/0/2FE86B1867E48DE2C225802600225BE7/$FILE/Nordic%20) (luettu 1.3.2018). Ks. myös Lindblom, Lindblom, Lehtonen & Wechtler 2018. [\[P\]](#)
23. Vrt. Kettusen kritiikki 2000-luvun globalisaatiosta identiteettihaasteena. Kettunen 2008, 43. [\[P\]](#)
24. Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 101–109, 115–121, 345–351; Soikkanen 2003, 187–214, 228–246, 259–264, 355–364; Clerc 2015a, 192–207; Visuri 2006, 188–202, 224, 227–228, 231, 235. ETYK:sta Soikkanen 2008, 336–354. Suomi-tietouden levittäminen oli hajanaista ja sen kehittämistä keskusteltiin 1950-luvulta lähtien. Ulkoministeriön lisäksi Suomi-aiheiseen tiedottamiseen osallistuivat opetusministeriö (kulttuurivaihto), kauppa- ja teollisuusministeriö (kaupalliset näyttelyt) ja Suomen matkailuyhdistys. Ulkomailla Suomen sanomaa levitti edustustoverkko. Vientiteollisuus harjoitti omaa tiedottamistaan Finnfactsin kautta. Maakuvavaikuttamisen organisaatiosta Soikkanen 2003, 357–359. Ks. myös Clerc 2016, 114; Clerc 2015a, 205–213. [\[P\]](#)
25. Soikkanen 2003, 361–362; Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 115–121, 129–136; Clerc 2015a, 193. [\[P\]](#)
26. Soikkanen 2003, 362. [\[P\]](#)
27. Visuri 2006, 196–207, 220–232; Soikkanen 44, 187–192, Nordekista Soikkanen 2008, 261–275. Pohjoismaiden yhteistyö eteni 1960-luvun lopulla ulkoministeriöiden välillä jopa niin pitkälle, että kehitystä protestoi ulkoministeri Ahti Karjalainen, jonka mielestä Pohjoismailla oli kansainvälisessä politiikassa yhdessä toimivina itsenäisinä valtioina suurempi painoarvo kuin yhtenä "pohjoismaana". Kanta heijasti muiden diplomaattisten tehtävien jakamattomuuden ohella Pohjoismaiden erilaisia turvallisuuspoliittisia ratkaisuja. Soikkanen 2003, 191–192. [\[P\]](#)
28. Jorma Kalela, esitelmä Turussa 26.8.2017, Suomen Geopoliittisen Seuran verkkosivuilla <http://sgseura.fi/index.php/lisaaeartikkeleita/67-jaakko-kalela> (luettu 29.8.2018); Ruotsin suhteista Suomeen Häggblöf 1991. [\[P\]](#)
29. Kettunen 2008, 153. [\[P\]](#)
30. Ipatti 2018. Suomi-kuvasta Japanissa ja Suomen ja Japanin välisten suhteiden historiasta ks. myös Lähteenkorva ja Pekkarinen 2004, 157–159, 236–238, 396–397; Soikkanen 2003, 21–28; Fält 1988, Fält 1979; Momose 1989, Momose 1973; Veijalainen 1985; KinnunenHärmälä (toim.) 1985; Jalagin 2017; Sahi 2016. Imagopolitiikan sisällöstä kylmässä sodassa Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 115–121, 129–136. Muumien historiasta Japanissa Mitsui 2012; Niskanen 2010. Edustustojen historiasta












Suomen Soulin-suurlähetystön verkkosivuilla: Historia, <http://www.finland.or.kr/public/default.aspx?nodeid=35153&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018) ja Maatiedosto Pohjois-Korea – Kahdenväliset suhteet, <http://www.finland.or.kr/public/default.aspx?nodeid=43269&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018); Suomen Pekingin-suurlähetystön verkkosivuilla: Historia, <http://www.finland.cn/public/default.aspx?nodeid=35189&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018); Suomen Shanghain-pääkonsulaatin verkkosivuilla: Historia, <http://www.finland.cn/public/default.aspx?nodeid=35190&contentlan=1&culture=fi-FI> (luettu 8.7.2018). Suomen tunnettuuden historiaa Japanissa käsittelee tarkemmin tämän artikkelin kirjoittajan käynnissä oleva väitöstutkimus. 

31. MacKeith ja Smeds 1993, 9. 
32. Esim. Clerc 2015b. 
33. BIE, Past Expos – A short history of Expos, <https://www.bieparis.org/site/en/past-expos-a-short-history-of-expos> (luettu 7.9.2018). 
34. Glover 2013; Backer 2014. 
35. Expon valmisteluvaiheessa Tokion-suurlähetystö valitti ulkoministeriölle henkilöstökapasiteettinsa ja edustusvarojensa olevan riittämättömiä Expon vaatimuksiin. Ruotsin edustusrahat arvioitiin runsaiksi ja Ruotsin huomioitiin saavan tukea tiedotustoimintaansa elinkeinoelämältä. Åke Wihtol, Tokio 25.11.1969, "Maailmannäyttely EXPO 70 Osakassa; suurlähetystön edustusvarat". Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II, 60 D 3 Japani, UMA; erityisesti Ruotsilla ja Tanskassa oli Japaniin ja Aasiaan merkittäviä kaupallisia intressejä, jollaiset Suomelta vielä puuttuivat. Smeds 1993, 87, 96; Sahin mukaan: "Maailmannäyttely oli ensisijaisesti arvovaltanäyttely, jonka uskottiin tehokkaan PR-toiminnan tuloksena epäsuorasti mahdollistavan hyvät lähtökohdat uusien kaupallisten suhteiden luomiselle ja siten varsinaiselle kaupanteolle". Sahi 2016, 654. 
36. Glover 2013, 221. 
37. Puolestaan "massojen vastakohdalle", vaikuttajayksilöille – politiikan, talouden ja kulttuurin eliitin edustajille ja toimittajille – Suomen tiedotustoiminta kohdennettiin suoria kontaktein. Soikkanen 2003, 362. 
38. Sähkejäljennös, Tokio 21.6.1968, "Tokion [sic] maailmannäyttely", jakelu va. kansliapäällikkö, kaupapol. os. 60 D3 Japani, UMA. 
39. Glover 2013, 222–223, 227, 236. 
40. Ruotsissa promootiotyön korostaminen johti 1962 uuden ulkomaantiedotuskomitean perustamiseen, jonka nimi muutettiin 1965 Kollegiet för Sverige-information i Utlandetiksi. Glover 2013, 221–224; Glover 2011, 112–115. Alun perin yhteispohjoismaista maailmannäyttelyesiintymistä ehdottivat suomalaiset jo 1930-luvulla kustannussyistä, mutta ajatus hautautui. Smeds 1993, 87. 
41. Olle Herold: "PM koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 20.12.1967. KTM Ha 5, KA. Myös muistioissa Olle Herold: "PM nr 2 koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 29.1.1968; Herold, "PM nr 3 koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 28.2.1968. KTM Ha 5

KA. Expo-osallistumista valmisteltiin Suomessa laajapohjaisesti. Mukana olivat ulkoministeriö, kauppa- ja teollisuusministeriö, Suomen Messut, Suomen Teollisuusliitto, vientinäyttelylautakunta, sekä ulkomaankaupan etujärjestöt. Muissa Pohjoismaissa valmisteluja koordinoivat vastaavat tahot. Kokoonpano kuvasi yhtäältä laajan hallinnollisen yhteistyön tarvetta kunkin Pohjoismaan sisällä ja välillä, toisaalta Expon vienti- ja tiedotusvetoisuutta. [P]

42. Olle Herold, "PM nr 3 koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 28.2.1968. KTM Ha 5, KA. Suomi oli pitkään kieltäytynyt Japanin kutsuista osallistua erilaisiin näyttelyihin. Kielteistä kantaa ajoi ulkoministeriö Helsingissä – Tokion-lähetystö esitti perusteluja, muun muassa Suomen tunnetuksi tekemisen ja kaupan edistämisen, näyttelyihin osallistumisen eduista 1950-luvulta lähtien. Ruotsi ja Tanska osallistuivat jo aktiivisesti Japanissa järjestettyihin messuihin. Suomi osallistui 1966 Himeji Grand Fairiin epävirallisella statuksella kansainvälisessä paviljongissa Länsi-Saksan, Ranskan ja Yhdysvaltojen kanssa. Suomen Expo'70-osallistumista puoltavaa päätöstä edelsi Tokion-suurlähetystön aktiivinen vaikuttaminen Suomen Teollisuusliittoon. Japani vetosi Pohjoismaiden osallistumisen puolesta hyvien ystävyssuhteiden sekä maita lähentäneen lentoliikenteen kehityksen takia. Tokion-suurlähetystön mukaan osallistuminen oli tärkeää, koska Expo oli aasialainen suurtapahtuma ja koska Japani oli yksi maailman teollisista ja kaupallisista suurvalloista. Suomi osallistui "kollektiivisen painostuksen ja arvovaltakysymysten alla". Suomalaisyrityksiä Skandinavian paviljonkiin ei aktiivisesti osallistunut yhtään. Sahi 2016, 651–654. [P]
43. *Helsingin Sanomat* 29.3.1968: Suomi osallistuu Osakan näyttelyyn. UMA 60 D 3 Japani; myös Smeds katsoo, että Suomen osallistumispäätöksessä ratkaisevinta oli halu tulla nähdäksi osana Skandinaviaa. Smeds 1993, 96. [P]
44. Kauppa- ja teollisuusministeriön kauppaosaston Edgar Naupertin mukaan Suomen tuli osallistua, koska muut Pohjoismaat olivat osallistumassa ja koska yhteisnäyttely korostaisi "pohjoismaista yhteenkuuluvaisuutta" ja levittäisi Suomi-tuntemusta, mikä "maailmanmarkkinoilla" tukisi vientipyrkimyksiä. Naupert, "Suomen osallistuminen Osakan maailmannäyttelyyn vuonna 1970", 25.3.1968. Liite asiakirjaan "Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan istunto. Esittelylista kauppa- ja teollisuusministeriöstä 27 päivänä maaliskuuta 1968". KTM Ha 5, KA. [P]
45. Esko Pajasalmi, PRESKO Public Relations Company Limited, Suomen Messujen toimitusjohtaja Olle Heroldille Ref/25, 2.2.1968. KTM Ha 5, KA; Viitattu myös Sahi 2016. [P]
46. Osallistumiseen johtaneesta päätöksenteosta ks. Sahi 2016, 635–656; Glover 2013, 219–227; Backer 2014, 52–86; Olle Herold: "PM koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 20.12.1967. KTM Ha 5, KA. Muiden Pohjoismaiden toive Suomen ja Islannin saamiseksi mukaan myös muistiossa Olle Herold: "PM nr 2 koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970", Helsinki 29.1.1968. KTM Ha 5, KA. Pohjoismaiden neuvosto suositti 16. istunnossaan yhteisosallistumista, mikä sai Suomen harkitsemaan kielteistä kantaansa. Ratkaisevassa roolissa oli neuvoston kulttuurikomitea (Nordiska rådets kulturutskott), jossa Expo-valmisteluun osallistui

- opetusministeri R. H. Oittinen. Asiantuntijana konsultoitin opetusministeriön kansainvälisten asioiden osaston osastopäällikkö Kalervo Siikalaa. Komitea katsoi yhteisnäyttelyn hyödyiksi ”informaatio- ja mainostusnäkökulman” ja kustannussyyt. Pohjoismaat voisivat ”manifestoida yhteenkuuluvuuttaan muun maailman silmissä”. Pohjoismainen yhteistyö kulttuurivalistustoimintaa (*kulturell upplysning i utlandet*) tekevien elinten välillä tarjosi komitean mukaan paremman mahdollisuuden ”lyödä läpi” kuin kansalliset ponnistelut. Neuvoston suositus 37/1968 kehotti kaikkien viiden maan hallituksia varmistamaan yhteisöllistämisen. Suosituksen ulkomaista tiedotustoimintaa tekevien elinten yhteistyöstä PN antoi jo suosituksessaan 5/1964. ”Tilläggsförslag om nordiskt deltagande vid världsutställningen i Oslo [sic] 1970. Betänkande av Nordiska rådets kulturutskott över tilläggsförslaget”. Nordiska Rådet 16:e sessionen 1968. A 189 T/k, Oslo, 20.2.1968. KTM Ha 5, KA; Jaostosihteeri B. O. Johansson, ”Osakan maailmannäyttely 1970”, kirjelmä n:o 47/651, Helsinki 27.2.1968, suurlähetystölle Tokiossa. UMA 60 B3 Japani. Skandinavian paviljongin näyttelybudjetti oli 8010000 Ruotsin kruunua, josta Tanska, Norja ja Ruotsi maksoivat kukin 2025000 ja Suomi 1010000. Islannin symbolinen osuus oli 50000 kruunua. Sven A. Hansson, ”Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo '70 i Osaka”. 9.2.1971, s. 3–4. KTM Ha 5, KA. [📄]
47. Heikki Kalha, ”Suomen osallistuminen Osakan maailmannäyttelyyn 1970”, Tokio 12.3.1968, kirjelmä n:o 121/45. UMA 60 D 3 Japani. [📄]
48. BIE, Expo 1970 Osaka, välilehti At a glance, <http://www.bieparis.org/site/en/1970-osaka> (luettu 7.9.2018); Smeds 1993, 96–98. [📄]
49. Sven A. Hansson, ”Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo '70 i Osaka”. 9.2.1971. KTM Ha 5, KA. [📄]
50. Mattie 1998, 236–238. [📄]
51. Näistä mielle yhtymistä Osakan Expon yhteydessä Glover 2013, 235. Alun perin kyseisistä mielle yhtymistä kirjoittivat Tukholman vuoden 1930 kansainvälistä näyttelyä tarkastelevassa artikkelissaan Marklund ja Stadius 2010, 630. [📄]
52. Järvikoski 1991, 167–172. Ympäristökriittisen ajattelutavan kehittymisestä 1960-luvulla myös Myllyntaus 1991. Vihreän liikkeen historiasta, Borg 1991. Euroopassa ympäristökeskustelu virisi yleisesti 1970-luvun alussa, muun muassa Rooman klubin julkaiseman *Kasvun rajat* -raportin (1972) myötä. Borg 1991, 182. Rooman klubin historiasta klubin verkkosivuilla <http://www.clubofrome.org/aboutus/history/> (luettu 5.5.2018). Suomessa 1970-luvun alussa populaarikulttuurin puolella laajaa huomiota sai Kirill ”Kirka” Babitzinin 1973 äänittävä ympäristökriittinen käännöshitti *Varrella virran* (suom. sanat Pertti Reponen) vuotta aiemmin julkaistusta Albert Hammondin *Down by the River* -kappaleesta. Torvinen 2012, 9. [📄]
53. YK:n ensimmäinen ympäristökokous Tukholmassa 1972 nosti ympäristökysymykset yleiseen tietoisuuteen ja vauhditti ympäristöhallinnon kehitystä eri maissa. Borg 1991, 185. [📄]
54. Glover 2013, 232–237. [📄]
55. Glover 2013, 231–237. [📄]

56. Järvikoski 1991, 167–172; Myllyntaus 1991; Borg 1991, 182. 1960luvun lopulta lähtien julkaistiin runsaasti ympäristöuhkia käsittelevää kirjallisuutta, muun muassa Luonto-Liiton *Luonnon puolesta* vuonna 1968. Haila 2001a, 9–11. Borgin mukaan Suomen poliittisissa organisaatioissa ympäristökysymykset saivat huomiota 1960- ja 1970-luvuilla puolueiden nuorisojärjestöissä, mistä vaikutus ulottui emopuolueiden ympäristö- ja energiapoliittisiin ohjelmiin. ”Samoihin aikoihin (1967) katsotaan Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen ympärille syntyneen ns. ympäristöliikkeen.” Eduskuntaan vihreä liike sai ensimmäiset edustajansa Suomessa vasta vuonna 1983. Borg 1991, 185, 187–188. 
57. Ympäristönsuojeluministeriön perustamista ehdotettiin julkisuudessa 1969 (perustettiin 1983), mitä ennen oli keskusteltu luonnonsuojelun keskusviraston perustamisesta. Suomen hallituksen ohjelmissa mainitaan ympäristöhuollon hallinnon keskittämistä ensimmäisen kerran Ahti Karjalaisen II A -hallituksen ohjelmassa 1970. Järvikoski 1991, 167–172. Ympäristöhallinnon varhaismuoto oli 1971–1973 valtioneuvoston kanslian yhteydessä toiminut ympäristönsuojelun neuvottelukunta. Ympäristönsuojelun keskushallinto muodostettiin 1973 jaetusti sisäministeriön ja maa- ja metsätalousministeriön aloille. Haila 2001b, 21–40. 
58. Glover 2013, 231–237. 
59. Tasavallan presidentin uudenvuodenpuhe 1.1.1970, kokoelmassa ”Kekkonen puheet” Kotimaisten kielten keskuksen aineistopalvelussa http://kaino.kotus.fi/korpus/teko/meta/presidentti/kekkonen/kekkonen_1970_rdf.xml (luettu 5.5.2018). 
60. *Ympäristöministeriö 20*, 9–10, 20, ministeriön verkkosivulla <http://www.ym.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Julkaisut/Esitteet> (luettu 1.9.2018). 
61. Sven A. Hansson, ”Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo ’70 i Osaka”. 9.2.1971, 2–3. KTM Ha 5, KA; Smeds 1993, 97. 
62. Olle Herold, ”PM nr 3 koskien pohjoismaista osallistumista Osakan maailmannäyttelyyn 1970”, Helsingissä 28.2.1968. UMA 60 D 3 Japani. 
63. Glover 2013, 219; Smeds 1993, 97. 
64. Alkuperäinen teksti ”Protection of environment in an industrialized society as seen by the Scandinavian countries Denmark Finland Iceland Norway Sweden”. 
65. Sven A. Hansson, ”Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo ’70 i Osaka”. 9.2.1971, 9–12. KTM Ha 5, KA; Verkola, Matti. Maailman suurin Expo juhlii Suomea huomenna. Pohjolan valtteina ruoka ja ympäristön suojele. *Helsingin Sanomat* 5.4.1970, 15; Smeds 1993, 97–98. 
66. BIE, Expo 1970 Osaka, välilehti The Expo, <http://www.bieparis.org/site/en/1970-osaka> (luettu 7.9.2018); Mattie 1998, 235–243. 
67. Sven A. Hansson, ”Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo ’70 i Osaka”. 9.2.1971, s. 6. KTM Ha 5, KA;

- maailmannäyttelyalueesta Mattie 1998, 236–238; sisustuksesta Smeds 1993, 96–98. [\[P\]](#)
68. Heikki Kalha: "EXPO '70; Maailmannäyttelyn Suomi-päivä", kirjelmä n:o 500/206, Tokio 20.11.1968. UMA 60 D 3 Japani, kansio "Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 I. [\[P\]](#)
69. Sven A. Hansson, "Generalkommissariens rapport om Scandinavian Pavilion vid Expo '70 i Osaka". 9.2.1971, s. 4. KTM Ha 5, KA. [\[P\]](#)
70. Suurlähetystösihteeri Kari Härkönen, Tokio, 22.5.1970 ulkoasiainministeriölle, "EXPO 70:ssä jaettava Suomea käsittelevä tiedotusmateriaali", kirjelmä n:o 341/115; Matti Tuovinen, 10.2.1970, "Osakan Expo 70:tä varten ulkoasiainministeriöstä toimitettu tai toimitettava tiedotusaineisto"; Tiedotussihteeri K. Salo, Helsinki 1.6.1970, "EXPO 70:ssä jaettava Suomea käsittelevä tiedotusmateriaali", kirjelmä n:o 47/651 Tokion suurlähetystölle. UMA 60 D 3 Japani. [\[P\]](#)
71. V. a. asiantuntija Heikki Kalha, kirjelmä n:o 260/114, Tokio 11.6.1968, "EXPO'70; tiedotusaineistokysymyksiä". 60 D3 Japani, UMA. [\[P\]](#)
72. Todennäköisesti japaninkielinen versio Jaakko Kihlbergin *Speaking of Finland* -kirjasta, joka oli UM:n pressin tärkein tietopaketti Suomesta 1950-luvulta lähtien ja joka käännettiin useille kielille, muun muassa japaniksi. Lähteenkorva ja Pekkarinen 2008, 64–68. [\[P\]](#)
73. Heikki Kalha: "'Facts about Finland'; kääntäminen japaninkielelle", kirjelmä n:o 258/112, Tokio 11.6.1968. UMA 60 D 3 Japani, kansio "Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 I. [\[P\]](#)
74. V. a. asiantuntija Heikki Kalha, kirjelmä n:o 260/114, Tokio 11.6.1968, "EXPO'70; tiedotusaineistokysymyksiä". 60 D3 Japani, UMA. [\[P\]](#)
75. Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion, s. 31. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
76. Heikki Kalha, "'Facts about Finland'; kääntäminen japanin kielelle", kirjelmä n:o 258/112, Tokio 11.6.1968. Kansio "Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970, I". UMA 60 D 3 Japani; Liite 1, "Samlet distribusjon av trykksaker i Scandinavian Pavilion under EXPO '70". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
77. Liite 2, "Eksempel på daglig distribusjon av trykksaker fra Informasjon i Scandinavian Pavilion, Expo '70. (En dag i august)". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
78. Liite 1, "Samlet distribusjon av trykksaker i Scandinavian Pavilion under EXPO '70". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
79. Avustaja Kari Härkönen, Tokio 27.11.1969, "EXPO 70:n virallinen opaskirja; Suomea koskeva esittelyteksti". 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA. [\[P\]](#)
80. Alkuperäisessä luonnoksessa mm.: "Vast forests of spruce, pine and birch cover most of the land, and the ground is often covered by flowers and berries"; "The Finnish flag is white with a blue cross. A symbol of Christian faith as well as vast expanses of snow and the blue sky reflected in the waters of countless lakes". Osastopäällikkö Pentti Uusivirta ja vientisihteeri Heikki Latvanen, Helsinki 2.12.1969,

- "EXPO 70:n virallinen opaskirja; Suomea koskeva esittelyteksti". 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA. [\[P\]](#)
81. Åke Wihtol, Tokio 8.12.1969, Hyvä veli -kirje, N:o 716, apulaisosastopäällikkö Klaus Sahlgrenille. 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA. [\[P\]](#)
82. Sähkejäljennös, Tokio 11.12.1969, kauppapol. os. ja VET, "Maailmannäyttely Osakassa; Expo 70:n virallinen opaskirja, Suomea koskeva esittelyteksti". KKD 47/651–65. 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA. [\[P\]](#)
83. Osmo Lares, Helsingistä Tokioon 17.12.1969, "Expo 70:n virallinen opaskirja". 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA; Osmo Lares, Telex Helsingistä Tokioon 13.12.1969, "Expo 70:n virallinen opaskirja". 60 D 3 Japani, Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970 II. UMA. [\[P\]](#)
84. Åke Wihtol, Tokio 8.12.1969, "Hyvä veli", N:o 716, apulaisosastopäällikkö Klaus Sahlgrenille ulkoasiainministeriöön. Liitteinä Suomen, Tanskan, Ruotsin ja Norjan esittelytekstien luonnokset. Kansio "Osakan maailmannäyttely 15.3.–13.9.1970, II". UMA 60 D 3 Japani. [\[P\]](#)
85. Sahi 2016, 655. Sahi luonnehtii tätä "kävijäkadoksi" huomioiden, että koko maailmannäyttelyn kävijämäärä oli noin 64 miljoonaa. [\[P\]](#)
86. Liite 3, "Resultatet av meningsmåling". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. Kysely tehtiin hieman alle tuhannen kävijän otannalla. [\[P\]](#)
87. Liite 5, "Oversikt over japansk presseomtale". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
88. Näyttelyemäntien Expo-kokemuksista, muun muassa heidän uuvuttavasta roolistaan ulkomaalaisina Japanissa, on kirjoitettu Britannian paviljongin osalta: Connors, Gomersall, Hunter, Kaneko & Martin 2001. [\[P\]](#)
89. Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
90. Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion, s. 29. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
91. *Asahi Shimbun* 6.3.1970. Lehti on yksi Japanin kolmesta suurimmasta päivälehdestä. [\[P\]](#)
92. *Nippon Snido Shimbun* 5.3.1970. [\[P\]](#)
93. *This Week in Tokyo* 3.5.1970. [\[P\]](#)
94. *Shinano Mainichi Shimbun* kesäkuu 1970. Viitteiden 91–94 lainaukset on poimittu kauppa- ja teollisuusministeriön arkistoaineistoon sisältyvästä Skandinavian paviljongin yhteispohjoismaisesta informaatioreportista: Liite 5, "Oversikt over japansk presseomtale". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
95. *Asahi Shimbun* 10.3.1970. [\[P\]](#)
96. Naganon prefektuurissa ilmestynyt *Nanshin Nichinichi Shimbun* 22.4.1970. [\[P\]](#)
97. Expon virallinen tiedotuslehti *Sunday Expo* 21.5.1970. [\[P\]](#)
98. *Yomiuri Shimbun* 21.8.1970. [\[P\]](#)
99. *Yomiuri Shimbun* 13.9.1970. [\[P\]](#)
100. *Asahi Shimbun* 7.4.1970. [\[P\]](#)

101. Paikallislehti *Shinano Mainichi Shimbun*, kesäkuu 1970. Viitteiden 95– 101 lainaukset ja luonnehdinnat on poimittu kauppa- ja teollisuusministeriön arkistomateriaaliin sisältyvästä Skandinavian paviljongin yhteispuhjoismaisesta informaatioreportista: Liite 5, "Oversikt over japansk presseomtale". Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
102. Verkkola, Matti. Maailman suurin Expo juhlii Suomea huomenna. Pohjolan valtteina ruoka ja ympäristön suojele. *Helsingin Sanomat* 5.4.1970, 15. [\[P\]](#)
103. Mannio, Pekka. Expo 70 – tekokukka Japanin talouselämän rintapielessä. *Talouselämä* 21/1970 (28.5.1970), 576–581. [\[P\]](#)
104. Erik Braunerhielm: "Skandal i Osaka", toukokuu 1970 (päiväämätön), *Industriförbundets Tidskrift*, 14–15. UMA 60 D3 Japani; Suurlähetystösihteeri Mauri Eggert: "Osakan maailmannäyttely; pohjoismainen osallistuminen", kirjelmä n:o 1754/746, Tukholma 21.5.1970. UMA 60 D3 Japani. [\[P\]](#)
105. Svenska Dagbladet: "Dir. Braunerhielm: Skandinaviskt fiasco på världsutställningen", 21.5.1970. UMA 60 D3 Japani. [\[P\]](#)
106. Informasjonsrapport, Scandinavian Pavilion, 29–30. Kauppaosasto Ha 5, Osakan maailmannäyttely 1970, KTM. [\[P\]](#)
107. Esim. Mentula, Perttu. Skandinavian paviljonki Osakan maailmannäyttelyssä. *Arkkitehti* 7/1970, 71. [\[P\]](#)
108. Koskee BIE:n korkeimman kategorian rekisteröityjä yleisnäyttelyitä eli varsinaisia maailmannäyttelyitä (engl. *World Expo*). Pienempiä, niin sanottuja "erikoisnäyttelyitä" (*Specialised Expo*) järjestettiin eri puolilla maailmaa 1970–1980-luvuilla useita. Näyttelykategorioista ks. BIE, The Expos, <https://www.bie-paris.org/site/en/expos/about-expos/expocategories> (luettu 31.8.2018); näyttelyiden järjestämisaikakohdista ks. BIE, World Expo, <https://www.bie-paris.org/site/en/expo-timeline/expotimeline-world-expo> (luettu 7.9.2018); Jääskeläinen, Juha, Kaakko, Juha, Rouhiainen, Petri, Sanaksenaho Matti & Tirkkonen, Jari. Helvetinkolu. Suomen paviljonki Sevillan maailmannäyttelyssä. *Arkkitehti* 4–5/1992, 40–46; MacKeith, Peter. Arkkitehtuurin Suomi-kuva Sevillan maailmannäyttelyssä. [Suomentanut englannista Jaana Leppo.] *Arkkitehti* 4–5/1992, 48–50; ks. myös Connah 2005. [\[P\]](#)
109. MacKeith & Smeds 1993, esipuhe. [\[P\]](#)
110. Ravintolan tarjonnasta Verkkola, Matti. Maailman suurin Expo juhlii Suomea huomenna. Pohjolan valtteina ruoka ja ympäristön suojele. *Helsingin Sanomat* 5.4.1970, 15. [\[P\]](#)
111. Tätä kuvasti Sahin mukaan suurlähetystösihteeri Kari Härkösen vastaus Suomen Canberran-suurlähetystölle kirjelmässä, joka koski australialaisen liikemiehen matkaa Osakan Expoon tutustumaan suomalaisiin tuotteisiin. Härkönen selosti, että "näyttely koostuu [—] saastaa ja puhtautta esittelevistä kuvista sekavan elektronimusiikin säestyksellä" ja että "paviljonki on epäonnistunut, sillä kaikki muut maat kerskaavat parhaalla, mitä heillä on, ja esittävät tuotteitaan [—]". *Sahi* 2016, 654–655. [\[P\]](#)
112. Kari Härkönen, Tokio 29.3.1971, "Tokion suurlähetystön vuosikertomus vuodelta 1970", ulkoasiainministeriölle. Kansio "Tokion suurlähetystön vuosikertomukset v. 1970–1980". UMA 5 G. [\[P\]](#)

113. Fält 2002, 8. [\[P\]](#)
114. Pohjoismaisen identiteetin esittäminen neuvoteltuna ("negotiated and contested"), Glover 2013, 236. [\[P\]](#)
115. Glover 2013, 236. [\[P\]](#)
116. Svenska institutetin ja Kollegiet för Sverige-information i utlandetin historiasta ja työnjaosta, ks. Glover 2011. [\[P\]](#)
117. Glover 2013, 220–221; Clerc ja Glover 2015, 1–20; Valaskivi 2016, xvi–xxi, 1–10. [\[P\]](#)